

VLECHTWERK VAN VERHALEN

Over de kerk als leerschool voor het leven

Henk Vijver

PKN-gemeente Oss
augustus 2007

Verslag van een studieverlof

INHOUD

1 INLEIDING

2 DE OMWEG VAN HET GELOOF

3 EEN KERK WAAR ZIJ KETTER KAN ZIJN

4 DE NAIEVE VRAGEN

5 EN HERHAAL ZE HONDERD MALEN

6 LEERSCHOOL VOOR HET LEVEN. Enkele conclusies

7 LITERATUUR

1 INLEIDING

De voorliggende tekst is het resultaat van het studieverlof dat ik heb genoten tijdens mijn werk als predikant van de PKN gemeente te Oss, in voorjaar en zomer van 2007.

De vraag die mij hierin bezig houdt, luidt: hoe moeten wij als kerk vandaag met geloof omgaan, gezien de ingrijpende veranderingen die zich in onze cultuur juist op het terrein van geloof en religiositeit hebben voltrokken en nog steeds voltrekken. Als er op dat terrein zo veel verandert, dan zal de kerk ook anders met het geloof moeten leren omgaan, wil zij tenminste voor de mensen van nu een relevante en aantrekkelijke instelling zijn.

Het is voor de kerken van groot belang zicht te hebben op de ontwikkelingen die zich in de cultuur voordoen. De kerken maken deel uit van de omringende cultuur en ondergaan op eigen wijze de veranderingen die in de culturele context zijn waar te nemen. Kerk en geloof staan niet buiten de cultuur, maar maken er deel van uit.

Er kan over deze thematiek vanuit verschillende invalshoeken en interesses nagedacht worden. Het veld is breed en er is een grote hoeveelheid literatuur. Ik heb mijn eigen keuze gemaakt, aangezien een studieverlof in de eerste plaats bedoeld is voor eigen theologische verdieping. Ik vermoed echter dat die persoonlijke keuze van nut kan zijn voor anderen die ook nadenken over de vragen van geloof en leven en over de wijze waarop wij in de kerk daarmee bezig zijn.

Wat vraagt het van de kerk om in onze veranderde cultuur kerk te zijn? Wat vraagt het van theologen om op adequate wijze in deze veranderde en veranderende cultuur predikant te zijn? Die laatste vraag geeft mijn persoonlijke motivatie voor deze studie aan. Mijn visie op mijn werk als predikant komt in deze tekst dan ook naar voren.

Er komen in dit werkstuk verwijzingen voor niet alleen naar theologie en filosofie, maar ook naar literaire werken. De literatuur hoort, samen met de filosofie, tot de belangrijkste bronnen van kennis als het gaat om de cultuur, en is daarom uiterst belangrijk voor de theologie. Ik verwijs veel naar de roman *“De heiligwording van Berthe Ploos”* van Hannes Meinkema. De roman vertelt hoe een vrouw de weg naar zichzelf weet te vinden en hoe wezenlijk daarbij de rol van het geloof is. Het geloof kan, als het wordt bevrijd van dogmatische banden, een bron van leven zijn. De roman laat zien hoe mensen vandaag bezig zijn met de vragen van geloof en leven.

De kerk is er als een plek waar mensen zich laten toerusten en waar zij elkaar toerusten voor het leven in al zijn aspecten. De verhalen uit bijbel en traditie kunnen daarin een cruciale rol spelen, zoals ook blijkt uit het verhaal van Berthe Ploos. Als er maar een ruimte is waar die oude verhalen door tegenwoordige luisteraars in alle vrijheid kunnen worden vervlochten met hun eigen levensverhaal. Een verhaal, hoe oud ook, begint iets te zeggen als het door de hoorder of lezer in de eigen context opnieuw wordt verteld. En dat blijkt te kunnen. De levensvragen waar mensen 20 eeuwen geleden mee worstelden, zijn de vragen die mensen ook vandaag nog stellen. De kerk kan de plek zijn waar wordt verteld hoe mensen in de loop der tijd met die vragen wisten om te gaan. Een plek waar levensverhalen tussen de tijden en de generaties worden uitgewisseld. En waar eenmaal gevonden wijsheid kan worden gevierd. Dat is toerusting voor het leven.

Een belangrijk deel van dit werkstuk is dan ook het hoofdstuk over de kerk als vlechtwerk van verhalen. Bron van inspiratie daarbij is de roman *“Het woord van de verteller”* (*El Hablador*) van de Peruaanse schrijver Mario Vargas Llosa.

Het geheel sluit af met enkele gedachten over de kerk in deze tijd.

Twee laatste opmerkingen.

In de volgende teksten wordt omwille van de bondigheid van “hij” of “hem” gesproken waar “hij of zij” en “hem of haar” is bedoeld.

Tenslotte dank ik de PKN gemeente te Oss voor de tijd van studie die zij mij gegeven heeft.

Gedurende drie maanden was ik vrijgesteld van mijn werk als predikant. In die periode ontdekte ik de waarheid van het woord van Jezus, de zoon van Sirach:

“Om wijs te worden moet een schriftgeleerde tijd voor studie hebben,
hoe minder je werkt, hoe wijzer je wordt” .

En dan is het de hoogste tijd om weer gewoon aan het werk te gaan.

Henk Vijver

2 DE OMWEG VAN HET GELOOF

de omweg naar het heilige

“Ik sta daar en kijk, maar het zijn niet mijn ogen die kijken, het zijn die van anderen, vroegeren. Het is hun blik, hun vergezicht dat met lopen verdiend is, met gevaren, met geloof, zij hadden hun leven gewaagd en alles opgegeven om één keer in de buurt van het heilige te zijn, van zijn relikwieën, nu zagen ze de stad, de torens van de kathedraal, nog diezelfde dag zouden ze door de Puerta Francígena naar binnen gaan, ze zouden de trappen naar de kathedraal opklimmen, hun hand in die lege, handvormige plek in de middelste zuil van het Portico de la Gloria leggen waarover ze zoveel gehoord hadden, ze zouden op het graf van de apostel bidden en hun volle aflaat krijgen”.

Het zijn de gedachten en woorden van de schrijver Cees Nooteboom als hij na een reis van jaren eindelijk zijn doel bereikt: de stad Santiago de Compostella, pelgrimsoord in het Noord-Westen van Spanje. Het is een “gedroomd visioen” dat eindelijk opdoemt voor zijn ogen. Duizenden mensen hebben voor en na hem die tocht gemaakt, vaak te voet. Ze werden gedreven door het verlangen die grote kathedraal binnen te mogen gaan en het heilige te ervaren. Ook de schrijver beleeft de aankomst in Santiago en de binnenkomst in de kathedraal als een bijzondere gebeurtenis:

“Het is niet te bewijzen en toch geloof ik het: op sommige plaatsen in de wereld wordt je aankomst of vertrek op geheimzinnige wijze vermeerderd door de emoties van al diegenen die daar eerder zijn vertrokken of aangekomen”.

Op een van de zuilen in de ingang van de kathedraal van Santiago is de afdruk van een hand zichtbaar. Het is de plek waar elke bezoeker sinds eeuwen zijn of haar hand legt. Zo is de vorm van een hand uitgesleten in het harde steen. Op het moment dat je dat ritueel voltrekt en je hand op die plaats legt, word je opgenomen in een gemeenschap van talloze generaties. Jouw persoonlijke bestaan wordt vermeerderd; het is deel van een gemeenschap.

Om Santiago te bereiken legt de schrijver een lange reis af die hem door heel Spanje voert. De weg naar het pelgrimsoord ontpopt zich als een omweg die steeds groter wordt. Om het doel te bereiken, moet hij talloze gehuchten, dorpen en steden aandoen. Om het Godshuis in Santiago binnen te gaan, moet hij eerst café's, hotels en huizen binnengaan, en talloze mensen ontmoeten. De weg naar het heilige blijkt geen rechtstreekse verbinding te zijn.

“Mijn reis is een omweg geworden van samengestelde omwegen, en zelfs daarvan laat ik mij afleiden”.

De schrijver ontdekt

“dat weg voor mij nooit iets anders kan betekenen dan omweg, het eeuwige, zelfgemaakte labyrint van de reiziger die zich elke keer weer laat verleiden door een zijweg, en door de zijweg van die zijweg ..”

Alleen via omwegen bereik je het doel van al je pelgrimeren: het heilige.

aanhangers van de omweg

De afstand tussen God en mens is niet een zaak van hemelsbreedte. Alleen wie bereid is een omweg te maken die dikwijls zelfs eindeloos kan lijken, zal het heilige kunnen vinden. De weg naar God loopt via de mens. De weg naar het huis van God is een omweg door de dorpen

en steden van de mensen. Mensen geloven op de wijze van de cultuur waar zij deel van uitmaken. Geloof en kerk zijn mensenwerk.

“Alleen via een omweg, via beelden, suggesties, kunst maak je iets duidelijk over dat waarover nu juist zo ongeveer niets gezegd kan worden” (de Vos 2006, 85).

De veranderingen die zich in onze tijd voltrekken op het gebied van leven en geloven, betreffen niet alleen de wereld buiten de kerk, maar evengoed de kerken zelf. Om zichzelf te begrijpen, om de spirituele verlangens van de mensen te begrijpen, moet de kerk zich verdiepen in de ontwikkelingen op het vlak van de cultuur. Zonder dat kan de kerk niet op relevante wijze kerk zijn en zal ze niet overleven.

De weg van het geloof is altijd een omweg.

Lucas vertelt in zijn boek de Handelingen der Apostelen over de ontmoeting tussen de apostel Filippus en een man uit Ethiopië, een hoge ambtenaar van de koningin van zijn land (8: 26-40). Vóór die ontmoeting en meteen daarna bevindt Filippus zich ergens anders. “Een engel van de Heer zei tegen Filippus: ‘Ga tegen de middag naar de verlaten weg van Jeruzalem naar Gaza’”. En direct na de ontmoeting grijpt de Geest van de Heer Filippus en neemt hem mee naar elders. Om de Ethiopiër te kunnen ontmoeten moet Filippus dus het pad waarop hij zich bevindt verlaten. Hij moet een omweg maken. En het is dankzij die omweg van Filippus dat de vreemdeling uit Ethiopië vindt wat hij zoekt: God. In de heilige stad Jeruzalem, in het zicht van de tempel, gebeurde het niet. Het gebeurde ook niet toen hij alleen op de terugreis de heilige schriften las. Pas als Filippus de weg waarop hij zich bevindt verlaat en een eind met de Ethiopiër optrekt op diens reis, pas dan gebeurt het. In het gesprek met Filippus wordt de vreemdeling geraakt door het evangelie omtrent Jezus Christus. De omweg van Filippus maakt het gesprek tussen de twee mannen mogelijk. Een apostel is iemand die zich van zijn weg laat brengen om anderen te kunnen ontmoeten. De aanhangers van de weg, zoals de christenen in Handelingen worden aangeduid (Hand. 9: 2; 22: 4), blijken aanhangers van de omweg te zijn.

Het gesprek is omweg. Gesprek ontstaat als je bereid bent jezelf los te laten, afstand te nemen van wat jou bezig houdt en je in beslag te laten nemen door wat een ander beweegt. Tot een werkelijk gesprek tussen mensen komt het pas als zij zichzelf en hun eigen zaken, weten te relativiseren. Op grond van dat inzicht in eigen grenzen wordt het contact met de ander de moeite waard, niet alleen voor die ander maar evenzo voor jezelf.

Het gesprek is dus het tegenovergestelde van zelfgenoegzaamheid. Een gesprek voeren, impliceert spreken, maar ook aan- en tegengesproken worden. Het is de weg die je bezig was af te leggen, laten corrigeren door een ander. In de ontmoeting met de ander wijk je af van je oorspronkelijke koers, je buigt je weg om met het oog op de ander of vanwege de tussenkomst van de ander. Vanuit de aanvankelijke weg gezien is de nieuwe koers een omweg, maar het is die omweg die een mens verder helpt omdat hij niet meer uitsluitend is overgeleverd aan eigen kennis en ervaringen.

geloven als dialoog

De filosoof Loose schrijft in een studie over het denken van de mens, dat de dialoog wezenlijk bij de mens hoort. Hij noemt dat de “dialogale structuur van ons bestaan”. De mens is op dialoog aangewezen. Alléén, als een Robinson Crusoe, redt hij het niet. Het menselijk denken begint doorgaans als een zelfgesprek. Je stelt jezelf vragen over een onderwerp. Je vraagt je iets af. Maar daar kan het niet bij blijven, wil je tenminste niet altijd op hetzelfde niveau blijven. Het zelfgesprek wordt vervolgd als een gesprek met anderen, met wat zij geschreven

hebben of zeggen. Een gesprek voeren is via de weg van woord en weerwoord verder komen in je overwegingen. Denken, het vermeerderen van kennis en het verdiepen van inzicht, gebeurt dus langs de weg van de dialoog.

Dat vraagt het één en ander. Voor een werkelijke dialoog is immers nodig dat je weet te zwijgen en te luisteren. Nodig is dat je je wilt laten gezeggen door een ander en allerlei zaken probeert te zien vanuit het perspectief van de ander. Wie kiest voor het gesprek, erkent daarmee dat de waarheid nooit uitsluitend eigen bezit is, maar even goed bij de ander is te vinden. De ander heeft iets te zeggen juist omdat hij anders denkt en leeft, omdat hij als mens anders is. In de mate waarin je dat anders-zijn van de ander positief waardeert, wordt het gesprek een mogelijkheid. Zonder verscheidenheid onder de mensen zou gesprek geen zin hebben en zelfs onmogelijk zijn. Zonder verschillen geen gesprek; zonder gesprek geen vooruitgang in denken.

Zo gezien is het gesprek een morele keuze. Het is een keuze voor een bepaalde manier van leven waarin uitdrukkelijk plaats is voor anderen, voor hun mening en voor hun manier van denken en spreken. Het gesprek laat de anderen binnen in je eigen leven vanuit het besef dat mensen op elkaar zijn aangewezen. “Voor een mens is het gelukke leven daarom een leven in gemeenschap” (Loose). Daarmee vergeleken is de houding van Robinson Crusoe, die alles zelf kan en weet en in feite niemand nodig heeft voor de inrichting van zijn leven, een uiting van zelfgenoegzaamheid.

Wat geldt voor het denken geldt ook voor het geloven. Denken zonder gesprek komt tot stilstand. Ook geloven ontstaat en groeit niet zonder gesprek. Geloven is een dialogale zaak. Het voltrekt zich in gesprek, in zelfgesprek, maar ook in het gesprek met anderen en uiteindelijk in gesprek met God als de Ander. De apostel Filippus kan fungeren als voorbeeld. Hij raakt in gesprek met de Ethiopiër als hij hem de vraag stelt: “Begrijpt u wat u leest?” De belangstelling voor de ander is het uitgangspunt van het gesprek. Na de uitnodigende vraag van Filippus kan de ander zeggen wat hem op het hart ligt. Geloven is de omweg via de ander maken. Geloven is je van de wijs laten brengen door wat een ander te vertellen heeft en je oorspronkelijke weg daarvoor verlaten. Geloven is je hand leggen op een uitgesleten plek in een pilaar waar talloze anderen voor jou hun hand hebben gelegd en waar anderen dat na jou zullen doen. Zo ontstaat op geheimzinnige wijze, als resultaat van de omweg van al die mensen, een gemeenschap.

Geloof drukt zich altijd uit via de omweg van de sociale en culturele context. Kerken zullen zich naar het voorbeeld van Filippus moeten inspannen om te begrijpen wat mensen vandaag beweegt; hoe mensen vandaag met levensvragen bezig zijn; waar mensen vandaag naar op zoek zijn en wat hun verlangen is.

Alleen als de kerken daar zicht op hebben zullen zij in staat zijn het christelijk geloof zo te beleven dat het ook vandaag relevant en aantrekkelijk kan zijn.

de omweg in de praktijk

Hoe belangrijk het principe van de omweg voor de geloofsgemeenschap is, is te illustreren aan twee voorbeelden: de preek en het pastoraat.

De preek die vooral in de protestantse kerkdienst zo'n belangrijke plaats inneemt, kun je zien als een samengesteld gesprek. De voorganger gaat in gesprek met de aanwezigen langs de omweg van een oude tekst. In het gesprek met de luisteraars betreft hij nog een ander, namelijk een schrijver van oude woorden. Om te voorkomen dat zijn eigen woorden als

prediker niet meer zijn dan een monoloog, zal hij de overgeleverde tekst moeten benaderen vanuit het perspectief van de luisteraars. Hij zal dus zijn luisteraars moeten kennen. Hij moet weten wat er onder hen leeft en wat voor hen van belang is.

In de omgang met de tekst geldt hetzelfde. Wil het tot een echt gesprek komen met de tekst, dan zal de voorganger zich er terdege in moeten verdiepen. Ook tekstuitleg kan ontaarden in een monoloog, als namelijk de uitlegger zijn eigen mening aan de tekst opdringt. Je hoeft als uitlegger niet na te zeggen wat de tekst al heeft gezegd, je kunt en mag zelfs grondig van mening verschillen met de tekst, maar je zult wel eerst die tekst zoveel mogelijk moeten proberen te begrijpen. De tekst moet tot spreken komen, wil er van gesprek sprake zijn.

Preken is omwegen voltrekken om het gesprek mogelijk te maken. Het is je (als voorganger) uit je gewone doen laten halen. Eerst door een tekst die je toelaat in je leven en waar je je op moet bezinnen wil die oude tekst iets tot jou persoonlijk kunnen zeggen. Vervolgens door de aanwezigen in een kerkdienst. Wil er een gesprek ontstaan tussen de zondagse aanwezigen en de tekst, dan zal de leefwereld van de kerkgangers door moeten klinken in de wijze waarop de voorganger omgaat met de tekst. Slaagt de voorganger er onvoldoende in de aanwezigen en hun leefwereld te betrekken in het gesprek met de tekst, dan zal de preek geen dialoog zijn maar slechts een monoloog. Net als de Ethiopiër zal de gemeente slechts in staat zijn Gods aanwezigheid te ervaren, als iemand bereid is met hen een flinke omweg te maken.

Hetzelfde kan gezegd worden over het pastoraat. De ontmoeting van Filippus met de Ethiopiër laat ook zien waar het in het pastoraat om gaat. Pastoraal contact heeft een eigen karakter en verschilt van hulpverlening door een psycholoog of maatschappelijk werker. De Ethiopiër voelt zich in het gesprek met Filippus geraakt door God. Misschien wel voor het eerst in zijn leven. Filippus vervult hierin een rol die pastoraal is. In de betrokkenheid op elkaar en in het gesprek met elkaar, kunnen mensen een dergelijke verdieping van hun leven vinden. Als een geschenk uit de hemel. Zoals de Ethiopiër uitroept: “Wat is er tegen dat ik gedoopt word!”, zo kan een ander roepen: “Wat is er tegen dat wij God danken!” Een pastoraal gesprek is een gesprek waarin mensen elkaar helpen God in hun leven te ervaren als een macht die het leven vernieuwt. Daarin ligt de essentie van pastoraat. Daartoe zal een pastor dikwijls met de ander een grote omweg moeten maken. Het gaat om de ander als persoon en daar hoort de leefwereld of de context van die persoon bij. De ervaring van God vindt plaats in het volle leven. Daarom is pastoraat altijd contextueel van aard.

de taak van de theologie

De theologie heeft twee concentratiepunten. Theologie legt zich toe op het gesprek met bijbel en traditie én op het gesprek met de eigen tijdgenoten in hun leefwereld. Het is bezinning op het geloof zoals het is overgeleverd én het is bezinning op de vragen die mensen vandaag bezig houden en op de wereld waarin wij leven. Het is zoeken naar geloof dat in de huidige cultuur zinvol kan zijn; geloof, dat mensen helpt mens te zijn in deze wereld.

Om de mensen van vandaag en hun cultuur te begrijpen, moet de theologie luisteren naar stemmen die de veranderende cultuur weten de vertolken. Dan komt theologie heel gauw terecht bij filosofie en kunstzinnige expressies. Het zijn naast de filosofische denkers immers vaak kunstenaars die een speciale antenne blijken te hebben voor datgene wat zich haast ongemerkt voltrekt aan veranderingen in onze cultuur. Vooral in de literatuur komt die gevoelige waarneming aan het woord. Een theoloog leest en luistert eerst om later zelf te kunnen spreken.

3 EEN KERK WAAR ZIJ KETTER MAG ZIJN

het geloof van Berthe Ploos

“Een geloof zonder dominees of priesters of heilige boeken, omdat niemand méér van God weet dan een ander. Geen dogma’s, om diezelfde reden. Geen erfzonde, geen doop, geen beloning of straf. Geen goddelijke Zoon, geen heiligverklaring van de Bijbel. Volgens de quakers spreekt God nog steeds zoals hij tot de profeten in de bijbel gesproken heeft – tot iedereen spreekt hij, omdat hij met ons communiceren wil, niets liever dan dat, als we maar stil genoeg zijn, en dan weten we wat we moeten doen. Alleen die innerlijke stem kan richtsnoer zijn”.

Het zijn de gedachten van Berthe Ploos, hoofdpersoon uit de roman *De heiligwording van Berthe Ploos* van Hannes Meinkema. Na conflicten op haar werk is Berthe Ploos overspannen geraakt en leidt ze thuis in haar souterrain een kluizenaarsbestaan. Ze gaat alleen naar buiten om de hoognodige boodschappen in de supermarkt te doen. Haar tijd brengt ze door met computerspelletjes en het lezen van theologische boeken. Ze heeft vroeger theologie gestudeerd. Hoewel ze die studie heeft afgebroken, blijft theologie haar grote liefde. Wat ze leest over de heilige Franciscus inspireert haar om zelf, net als hij, discipline in haar leven te brengen. Langzaam verandert haar leven. Ze komt in contact met andere mensen en zo vindt zij stapje voor stapje de weg terug naar de samenleving. Tijdens de zoektocht naar zichzelf, leert ze wat liefde is en denkt zij voortdurend na over wat geloof voor haar zou kunnen zijn. Geloven zoals ze dat vroeger in de rooms-katholieke kerk heeft geleerd, wil en kan ze niet meer. Geloof is niet een kwestie van dogma’s, van voorgangers die stellige zekerheden verkondigen, van een autoritaire kerk. Dat kan en mag het niet zijn. Geloof is de kracht die haar helpt de mensen die haar pad kruisen lief te hebben en zichzelf als mens te aanvaarden en te ontplooien. Van een onzeker, teruggetrokken en geplaagd mens, verandert ze langzaam in een vrouw die zichzelf heeft hervonden en die zelfs leiding weet te geven aan anderen.

In deze persoonlijke ontdekkingstocht waarin geloof en liefde zo’n grote rol spelen, komt tenslotte ook de kerk ter sprake.

“Bij geloven hoort de kerk, dat wil zeggen, ze voelt niets voor vrijblijvend Ietsisme en ze houdt ontzettend veel van die schitterende, rijke, onzinnige traditie. Die deel van haar is. Maar de dingen die haar vroeger uit de kerk verdreven vindt ze nog steeds moeilijk, even moeilijk: die gehoorzaamheid aan zoveel waartegen niet alleen het verstand maar ook haar gevoel zich verzet. De opstanding die letterlijk genomen moet worden, wat bovendien zo treurig afdoet aan de rijkdom en diepte van een symbolische betekenis. De maagdelijkheid, de presentia in brood en wijn – al die zaken die grenzen aan magie. Als kind moest ze bidden voor de zielen in het vagevuur, en het was precies bekend hoeveel weesgegroetjes één ziel voortijdig van pijn konden verlossen. Een belediging, zulk denken, jegens een God die toch liefde heet”.

“En toch, en toch, zonder kerk kan het ook niet, daar is Berthe helaas van overtuigd: een zo aan de individuele ervaring gekoppelde waarheid behoeft autoriteit en toetsing, en wil bovendien met anderen gedeeld worden. Maar tot welke prijs?”

“Er is misschien wel ergens een kerk waar zij haar Ene mag eren en vieren, een kerk waar ze een ketter mag zijn. Als ze durft. Iets voor later. Als ze maar vrij is. Berthe weet zeker dat de Ene wil dat ze vrij is, dat ze vrij mag denken”.

De wijze waarop Berthe Ploos over geloof en kerk spreekt, laat zien hoe mensen vandaag met geloof omgaan. Dat is anders dan vijftig of zelfs nog maar dertig jaar geleden.

verander(en)d religieus panorama

De situatie met betrekking tot religie en religiositeit op dit moment in Nederland lijkt erg verwarrend. Er wordt veel over geschreven. Maar de invalshoeken en de meningen verschillen soms sterk. Sociologen, filosofen en theologen informeren ons enerzijds over het doorgaande proces van ontkerkelijking, maar beschrijven anderzijds uitvoerig de hernieuwde belangstelling voor religie en religiositeit die onmiskenbaar is in de tegenwoordige samenleving. Slechts een paar titels ter illustratie.

In september 2006 verschijnt de studie van het Sociaal en Cultureel Planbureau *Godsdienstige veranderingen in Nederland*, gevolgd in december 2006 door *Geloven in het publieke domein*, een lijvige studie van de Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid (WRR). Begin 2007 wordt het rapport *God in Nederland* uitgebracht, resultaat van sociologisch onderzoek naar de stand van zaken betreffende de christelijke kerk en godsdienst in Nederland.

Tegelijkertijd verschijnen in dagbladen en tijdschriften talloze artikelen over de plaats van religie in onze samenleving. Uit de zeer uiteenlopende titels blijkt al dat de verwarring groot is: *De opzienbarende rentree van religie in de Nederlandse cultuur* (NRC 11.06.2006); *We maken de herkerstening van Nederland mee* (NRC 24.12.2006); *Een land van lege kerken* (Trouw 05.09.2006); *De kerk is er voor anderen* (Trouw 14.04.2007); *Religie is controversiëler dan ooit* (Volzin 22.12.2006).

Wat is er gaande op godsdienstig gebied in Nederland?

secularisering en heropleving van religie

De veranderingen op het terrein van de christelijke kerk en godsdienst in de moderne Westerse samenleving worden doorgaans beschreven met behulp van de secularisatietheorie. De grondgedachte is dat in de moderne samenleving de betekenis en invloed van de religie onvermijdelijk zal afnemen. Het proces van modernisering, waarin wetenschap en techniek zo'n grote rol spelen, laat steeds minder ruimte over voor geloof en godsdienst. Naarmate een samenleving meer moderniseert, zegt de gangbare theorie, zal religie haar betekenis voor het leven en samenleven van de mensen meer verliezen. De samenleving seculariseert. In Nederland is, volgens deze theorie, vooral vanaf de jaren zestig van de 20^e eeuw de secularisatie duidelijk zichtbaar in het proces van ontzuiling en ontkerkelijking. Nederland werd in versneld tempo een moderne samenleving.

De secularisatietheorie wil een beschrijving zijn van historische processen die zich voltrekken. Hoe wij vervolgens die ontwikkelingen waarden, bijvoorbeeld vanuit godsdienstig perspectief, is een vraag die pas goed aan bod kan komen op basis van inzicht in de historische processen.

Wat in deze theorie wordt aangeduid als secularisatie, behelst meer dan alleen ontkerkelijking. De godsdienstsocioloog Dekker onderscheidt drie aspecten in dit proces (1988; 2000). Het gaat allereerst om de vermindering van de godsdienstigheid van mensen, zoals dat te zien is in verminderde kerkelijkheid en kerkelijke activiteit. Belangrijker nog is het tweede aspect, de verminderde reikwijdte van de godsdienst. De moderne samenleving heeft een differentiatieproces op gang gebracht. Het betekent dat verschillende segmenten van het maatschappelijk leven steeds meer los naast elkaar komen te staan. We kennen de sfeer van arbeid, daarnaast vrije tijd, de sfeer van de politiek, recht, onderwijs, economie. Werd vroeger het gehele leven bepaald vanuit kerk en geloof als een overkoepelende instantie,

tegenwoordig is het geloof niet meer dan een segment naast andere. De godsdienst trekt zich terug uit het maatschappelijk leven en vindt haar plaats vooral in de privé sfeer en in de kerk. Men spreekt daarom wel van verkerkelijking en van privatisering van de godsdienst. Het proces van ontzuiling dat wij in onze samenleving hebben meegemaakt vanaf de jaren 60, laat zien waar het hier om gaat. We zijn het steeds minder nodig gaan vinden om allerlei maatschappelijke activiteiten te ondernemen vanuit een godsdienstig perspectief en die activiteiten samen met gelijkgezinden vorm te geven. Confessionele organisaties zijn opgegaan in algemene – vooral in de gezondheidszorg – en waar ze nog wel bestaan, soms zelfs onder de oude naam, heeft men bewust afscheid genomen van de godsdienstige inhoud (VPRO; Volkskrant) of de godsdienstige inhoud is ongemerkt weggelekt. Gevolg van dit proces is dat het voor veel christenen steeds moeilijker wordt hun geloof te verbinden met het leven in maatschappij en politiek. Geloof is een privé-aangelegenheid geworden. Dekker wijst hierbij op het onderscheid tussen geloof als *'comfort'* en als *'challenge'* en constateert dat geloof tegenwoordig vooral belangrijk is vanwege zijn vertroostende werking. De uitdagende kant van religie, bijvoorbeeld in maatschappijkritiek en in protest tegen maatschappelijke misstanden, is op de achtergrond geraakt. De reikwijdte van de godsdienst is daarmee kleiner geworden.

In de derde plaats betekent secularisatie in de beschrijving van Dekker ook dat de godsdienst zich aanpast aan de veranderingen die de samenleving en de mensen meemaken. De kerken zelf spreken over geloof meer en meer in termen van de betekenis voor het privé leven. De kerken geven steeds meer aandacht aan persoonlijke pastorale zorg en bijvoorbeeld stervensbegeleiding, en steeds minder aan activiteiten van maatschappelijke aard. Als typerend voorbeeld noemt Dekker de teruggelopen belangstelling voor bid- en dankdagen voor gewas en arbeid, en het verminderen van de relatie met industrie en bedrijfsleven (2003, 111). Bovendien is in de kerken al sinds lange tijd sprake van een verschuiving van orthodoxie naar ethicalisme. De geloofsleer is minder belangrijk geworden ten gunste van de ethische consequenties van het geloof voor het persoonlijk leven. Dergelijke verschuivingen in kerk en godsdienst legt Dekker uit als illustraties van het secularisatieproces.

Het opvallende verschijnsel doet zich nu voor dat er de laatste decennia van de 20e eeuw sprake is van een toegenomen belangstelling voor religiositeit in brede zin. Dat uitte zich aanvankelijk vooral in belangstelling voor Oosterse spiritualiteit. Maar er ontstond ook een groeiende markt voor allerlei technieken, therapieën en filosofieën die doorgaans worden benoemd met de verzamelnaam "New Age". Deze gedachten vinden tegenwoordig hun weg naar verschillende spiritueel getinte tijdschriften met een flink lezerspubliek, zoals Hapinez, Religie & Mystiek, Onkruid en Reiki Magazine.

Daarnaast is er binnen het christendom sinds een aantal jaren wereldwijd een geweldige opleving op gang gekomen van evangelicale en charismatische bewegingen. In het van oudsher katholieke subcontinent van Latijns-Amerika bijvoorbeeld betekent de opkomst van de pinksterkerken niet alleen een grote concurrentie voor de gevestigde Rooms-katholieke kerk, maar brengen die bewegingen ook een sterke religieuze opleving met zich mee. Op het christelijke erf kennen we dan ook nog het optreden van zeer orthodoxe groepen die vooral in de Verenigde Staten lange tijd met succes invloed hebben uitgeoefend op de politiek van de Republikeinse Partij.

In dit panorama moet natuurlijk ook de Islam worden genoemd. De Islam heeft ook in de Westerse samenlevingen een duidelijke plaats ingenomen en speelt in de wereldpolitiek tegenwoordig een grote en soms controversiële rol. Dat heeft de vraag naar de relatie tussen

religie en politiek en de discussie over de betekenis van religie voor de samenleving van nieuwe impulsen voorzien.

Al die verschijnselen brengen met zich mee dat er wereldwijd kan worden gesproken van een heropleving van de religie, ook in moderne samenlevingen die, naar men toch dacht, gesecculariseerd waren. Het verschijnsel is zo reëel dat sommigen de aloude term secularisatie reeds hebben vervangen door het begrip “desecularisation”, ontsecularisering (Berger).

Dit proces betekent echter niet een heropleving van de kerken en het christelijk geloof in zijn traditionele vorm. Het gaat veeleer om een diepingrijpend veranderingsproces. In plaats van terugkeer van religie spreken veel onderzoekers dan ook nadrukkelijk van transformatie van de religie (Sengers; van de Donk 2006) of van metamorfose (Borgman 2006). Krantekoppen als *de herkerstening van Nederland, de terugkeer van de religie*, en de kreet *de rentree van God*, zijn daarom erg misleidend. Ze doen geen recht aan de sterk veranderde situatie. We zien een opleving van religiositeit in allerlei verschillende vormen, die gezien vanuit traditioneel kerkelijk perspectief grotendeels nieuw zijn. Daarbij gaat het proces van ontkerkelijking, dat vanaf de jaren zestig goed op gang kwam, onverminderd door. Er is in de Nederlandse samenleving tegelijk sprake van een doorgaande secularisering én van een religieuze opleving.

Vanuit de christelijke kerk en godsdienst gezien hebben we dus te maken met een nieuwe situatie. Overall kunnen we grote religieuze belangstelling waarnemen, maar de leegloop van de kerken komt niet tot stilstand. Wat is dan de aard van dat nieuwe religieuze verlangen van de mensen? Waarin onderscheidt het zich van het geloof zoals dat wordt beleden en gevierd in de kerken?

Dergelijke vragen zijn dringend voor de kerken, helemaal als we beseffen dat de veranderingen in religieuze beleving zich niet alleen buiten de kerk voordoen, maar ook daarbinnen. Menig trouw kerkganger die zich verdiept in de hedendaagse spiritualiteit zal daarvan het een en ander ook bij zichzelf herkennen. Dat betekent dat veel mensen die betrokken zijn bij de kerken daar waarschijnlijk iets anders zoeken en verwachten dan de kerken vroeger gewend waren. Berthe Ploos wil niet terug naar de katholieke kerk van haar jeugd. De vraag is dus: wat is precies dat religieuze verlangen van de tegenwoordige mensen, en dus van onszelf? En wat betekent het voor de kerken?

post-dogmatisch geloof

Wie de literatuur bestudeert en om zich heen kijkt naar wat er zoal te beleven valt op religieus terrein, zal een aantal kenmerken van de nieuwe religiositeit kunnen onderscheiden.

Ik wil in deze paragraaf de nieuwe religiositeit beschrijven, daarbij gebruik makend van de literatuur op dit gebied (Kuitert 1995; Lascaris 2000; van Harskamp 2000; Borgman e.a. 2003; van de Donk e.a. 2006; de Hart 2007). Het gaat allereerst vooral om een beschrijving zonder dat een oordeel over deze ontwikkelingen wordt uitgesproken. Voor evaluatie is later ruimte.

Mensen van vandaag hangen niet meer een bepaald geloof aan omdat de kerk en haar traditie hen dat voorhouden. Zo is het wel heel lang geweest. De kerk was eigenares van het geloof en zag toe op de juiste overlevering ervan. De kerk vertelde bij monde van haar voorgangers hoe en wat mensen behoorden te geloven en hoe ze moesten leven. Geloven was geloven zoals de kerk het zei. Buiten de kerk geen heil, luidt een oud christelijk dogma, dat overigens in de

rooms-katholieke kerk nog steeds wordt aangehangen. Op verzet tegen de voorschriften van de kerk stonden eeuwenlang sancties, vaak zelfs zeer ernstige.

Vandaag doen de meeste mensen op die manier niet meer aan geloof. Zij bepalen zelf wat ze willen geloven en laten het zich niet voorschrijven. Dit is waarschijnlijk ook de reden waarom veel mensen de afgelopen decennia hebben afgehaakt van de kerk. De kerk en haar voorgangers worden door velen nog steeds ervaren als machtsinstututen. Die kerk, de kerk die van boven af geloofswaarheden verkondigde, die zichzelf presenteerde als hoedster van de waarheid en die de gelovigen bar weinig vrijheid liet om te geloven volgens eigen inzicht, die kerk heeft afgedaan.

Het kost de kerken overigens dikwijls nog veel moeite om aan die nieuwe situatie te wennen. Als de antropoloog Rooijackers in een interview stelt dat het heilige niet het monopolie van de kerk kan zijn, reageert de katholieke kerk bij monde van kanunnik Mennen op de voorspelbare wijze van het gevestigde instituut. De kerk heeft volgens Mennen een duidelijke boodschap die vervat ligt in haar leer en dogma en die boodschap is niet voor discussie vatbaar (Trouw 5 en 7 mei 2007). In de zomer van 2007 verzekert het Vaticaan nog maar eens dat de rooms-katholieke kerk de enige ware kerk is.

Probleem voor die traditionele kerk is dat de religiositeit van de meeste mensen niet meer overeenstemt met deze houding van de kerk. Mensen kiezen vandaag zelf hun geloof en zij verwachten niet van de kerk dat die hen het ware geloof voorschrijft. Veel mensen hebben zelfs zoveel afkeer gekregen van de kerk en de daarmee verbonden dwang en kleingeestigheid, dat zij het liever helemaal alleen uitzoeken. Men spreekt in dit verband van “soloreligieuzen” (Oegema) of van ongebonden spirituelen (Kronjee, WRR).

Oegema omschrijft de soloreligieus met de volgende woorden:

“Iemand die op eigen kracht zijn religiositeit heeft herontdekt, zonder behoefte aan binding en gemeenschap. Iemand die overdrachtelijk gesproken, de stad heeft verlaten, de rivier heeft doorwaad en nu in het open veld staat, tegelijk verwonderd en beangst door de onbemende ruimte. Moederziel alleen onder de zwijgende hemel, slechts vergezeld door lispelende stemmen opklinkend uit een geheugen gevuld met dierbare boeken. Stemmen die een gevoeligheid wakker roepen, een zintuiglijkheid die afkerig is van stellingen en loden begrippen. () De vrije religiositeit kan putten uit vele tradities, zij is uit overtuiging transcultureel en eclecticisch. Op ethisch vlak kan zij een corpus aan leefregels samenstellen, bijeen gesprokkeld uit de wijsheidsliteratuur van vele eeuwen” (Trouw 19.03.2005).

Individualisering is een belangrijk kenmerk van de hedendaagse religiositeit. Ieder kiest zijn eigen geloof en neemt de vrijheid om uit het religieuze aanbod van verschillende tradities die elementen te kiezen die hem of haar persoonlijk aanspreken. In dit verband vallen vaak de termen “bricolage” en “modularisering”. Geloof als eigen constructie of creatief knutselwerk. Mensen stellen zelf hun geloof samen als een persoonlijke compositie van religieuze elementen die zij op verschillende plekken aantreffen. Gelovigen achten zich ook niet meer gebonden aan een bepaalde traditie en haar kenmerken. Zo hebben protestanten de laatste jaren elementen overgenomen uit de rooms-katholieke traditie, iets wat vroeger ondenkbaar zou zijn geweest. Men kan denken aan van huis uit katholieke gebruiken, zoals het branden van kaarsen en wierook, de rol van peetouders bij de doop, de belangstelling voor heling en zalving, de rozenkrans, het zegenen van materiële goederen, vasten en het deelnemen aan bedevaarten.

Ook gebeurt het veelvuldig dat mensen een bepaald onderdeel of element van een religieuze traditie losmaken van die achtergrond en met een eigen inhoud een plaats geven in de persoonlijke spiritualiteit. De Hart spreekt van afkoppeling (GiN 180) en noemt als

voorbeelden: het geloof in reïncarnatie, tarotkaarten, het christelijk kerstfeest maar dan nu in een seculiere setting.

Een mooi voorbeeld van vrije en creatieve omgang met verschillende religieuze tradities geeft de hoofdpersoon in de roman *Het leven van Pi* van de Spaans-Canadese schrijver Yann Martel. De jonge Pi voelt zich tegelijk aangetrokken tot het christelijke, het moslim en het hindoe geloof en hij verbindt die drie dan ook met elkaar. Voor hem zelf is dat geen enkel probleem. Hij luistert met evenveel aandacht en plezier naar elk van de voorgangers van de verschillende godsdiensten. “Ik wil gewoon God liefhebben”, zegt hij. Maar dan komt hij toevallig een keer op straat de drie officiële vertegenwoordigers van die religies tegelijk tegen, de pandit, de imam en de priester. En dan blijkt dat zij daar volstrekt anders over denken. Hoewel ze lijnrecht tegenover elkaar staan in hun afwijzing van elkaars geloof, zijn zij het roerend met elkaar eens in hun stellige afwijzing van het geloof dat Pi er op nahoudt: “hij kan niet tegelijk hindoe, christen én moslim zijn. Dat is onmogelijk. Hij moet kiezen”.

Dat is de oude exclusieve waarheidsaanspraak die van de kant van geestelijken zo vaak is te horen. Zij beseffen niet dat er voor de meeste mensen een onoverbrugbare kloof bestaat tussen “geloven” en “moeten”. Wat geloof is wordt door steeds meer mensen ervaren als een zaak van vrije keuze.

Individuele mensen eisen het recht op om al zoekend, in vrijheid hun eigen keuzen te maken. Het gevolg zal duidelijk zijn. Veel moderne mensen zullen zich voor hun spirituele oriëntatie van de officiële godsdienst en de kerken afwenden. Als mensen vandaag nog bij een kerk willen behoren, dan bij een kerk waarin zij, zoals Berthe Ploos zegt, ketter kunnen zijn. Of, zoals publiciste Karin Melis zegt met betrekking tot het rooms-katholieke totaalpakket van sacramenten, zegeningen, leerstellingen en dogma's:

“Als kind van deze tijd maak ik daaruit mijn eigen keuzen. Dus geen carnaval (te lawaaierig), geen Tweede Paas-, Kerst- en Pinksterdag (hebben geen bijbels fundament), geen zegeningen van materiële goederen (onzin), maar wel weer boetedoening (altijd prijs!), wel vasten, te beginnen met Aswoensdag (altijd terecht) en wel de eucharistie (geen verklaring). En wat zondig is, dat bepaal ik zelf” (Trouw 26.05.07).

De religieuze stemming van vandaag wordt met andere woorden bepaald door het afwijzen van gezagsinstanties, waarheidspretenties, dwingende organisaties en voorgangers die het allemaal zo goed weten. Mensen geloven op een post-dogmatische wijze: niet de leerstellingen van de kerk bepalen hun geloof, maar zichzelf op grond van eigen verstand en gevoel.

Termen die in dit verband vaak gebruikt worden zijn de-traditionalisering en de-institutionalisering. Moderne spiritualiteit moet *portable* (de Hart) zijn: het heeft geen stopcontact nodig en wil niet verbonden (en dus gebonden) zijn aan een instituut of vaststaande leer. De Hart schrijft in dit verband over de New Age stroming:

“die zou wel eens onder andere zo populair kunnen zijn vanwege dat wat zij niet heeft: een snoer of stopcontact die je beweging aan banden legt” (GiN 184).

hedendaagse spiritualiteit

Het betekent dat hedendaagse religiositeit sterk is geïndividualiseerd. Borgman en Van Harskamp maken in de brochure *Hunkering naar heelheid* duidelijk dat dit te verklaren is als

antwoord op de geïndividualiseerde samenleving. Mensen leven een meervoudig bestaan. Zij spelen verschillende, soms sterk uiteenlopende rollen in de samenleving op het vlak van arbeid en carrière, politiek, privé- en gezinsleven, geloof, verenigingen, enzovoort. De samenleving is gedifferentieerd, zonder dat er een instantie is – zoals vroeger kerk en geloof – die als bron van eenheid fungeert. Voor de individuele mens brengt een dergelijke samenleving risico's met zich mee.

“Het leiden van een meervoudig bestaan, zoals dat kenmerkend is voor onze geïndividualiseerde samenleving, heeft een middelpuntvliedende kracht voor de persoonsidentiteit” (35).

De samenleving stelt hoge eisen aan het individu. Mensen worden in staat geacht verschillende rollen te spelen zonder daarbij de coherentie te verliezen. Zij moeten, vaak al jong, ingrijpende keuzen maken met het oog op hun deelname aan het maatschappelijk leven. Ze worden geacht te presteren en te slagen in het leven. Reclameboodschappen versterken het beeld van de succesvolle en mooie mens als de ware mens, waarbij dat succes vrijwel volledig afhankelijk wordt gemaakt van de persoonlijke keuzen die iedereen maakt. Niet voor niets heeft men de tegenwoordige samenleving aangeduid als een *Risikogesellschaft* (Beck). In de krant lees ik over een jongen die zeer begaafd was en dus in de samenleving carrière zou kunnen maken. De stap naar het volwassen leven in die samenleving was voor hem echter zo bedreigend dat hij een eind aan zijn leven maakte. Misschien, denk je bij je zelf, was het zijn begaafdheid die hem niet alleen veel kansen bood, maar die hem ook bijzonder gevoelig maakte voor de enorme risico's daaraan verbonden (Trouw 18.07.07).

Wat veel mensen dikwijls niet meer ervaren is de heelheid van de eigen persoon. Zij ervaren eerder een fragmentering van het eigen leven en hebben het idee dat zij worden geleefd omdat zij naar eigen gevoel onvoldoende greep kunnen uitoefenen op hun leven. De verwachtingen en eisen die van verschillende kanten op hem afkomen, trekken de individuele mens als het ware uiteen. De heersende cultuur vraagt om een sterk individu, maar biedt het individu nauwelijks handvaten om zich te sterken.

Het individu moet derhalve de bron van eenheid in zichzelf, in het eigen 'zelf', zoeken. Omdat dat logischerwijze een zware opgave is, probeert het individu houvast en steun te vinden in vormen van spiritualiteit die het individuele zelf bevestigen en versterken, of dat althans beloven. Mensen kennen een sterk verlangen naar heelheid en geluk, en dat verklaart de aantrekkingskracht van allerlei vormen van spiritualiteit.

Dit maakt ook begrijpelijk dat de grenslijn tussen religie en therapie vervaagt. In veel gestalten van spiritualiteit wordt het individu genezing geboden. *'Healing'* en *'personal growth'* zijn binnen en buiten de kerken populaire begrippen geworden. Denk aan de beweging rond Jomanda, de vele spirituele tijdschriften, en de aandacht voor genezing, wonderen, heling en zalving.

In dit verband moet ook worden genoemd dat er in de tegenwoordige samenleving een grote behoefte blijkt te bestaan aan rituelen. Ik noem als voorbeelden: stille tochten na een ingrijpende gebeurtenis, het branden van kaarsen en wierook, het oprichten van monumenten op plaatsen waar iets ernstigs is gebeurd. Ook binnen de protestantse kerken valt die behoefte waar te nemen. Kerken van calvinistische snit zijn altijd erg sober geweest als het ging om rituelen. De nadruk lag op de woordverkondiging, die bovendien vaak rationalistisch van aard was. Het is alleszins begrijpelijk dat gelovigen vandaag zoeken naar mogelijkheden om het geloof ritueel te vieren. Verschillende rituele gebruiken uit de katholieke kerk hebben hun weg al gevonden naar protestantse kring: kaarsen, wierook, zalving. Mogelijk zullen andere gebruiken volgen, zoals de biecht, het knielen, het slaan van een kruisje.

De belangstelling voor rituelen is ongetwijfeld een correctie op een vroegere geloofsbeleving die vaak al te rationalistisch was. En het komt tegemoet aan de irrationele behoeften van de mens die ook in een “ver-wetenschappelijkte” samenleving niet minder zijn geworden. Misschien eerder het tegendeel. In het vieren van rituelen gaat het immers vooral om emotionele beleving. In het hoofdstuk “*En herhaal ze honderd malen*” kom ik er uitvoerig op terug.

Geloven is dus voor veel mensen niet meer een kwestie van een geloofsleer aanhangen. Dat is te onpersoonlijk en te veel gericht op de verstandelijke kant van geloof. In de plaats van de kerkelijke geloofsleer zijn nu de eigen beleving en gevoelens maatgevend geworden. Geloof moet direct aansluiten bij de eigen ervaring, het moet persoonlijke beleving met zich meebrengen.

Vandaar dat men tegenwoordig liever van spiritualiteit dan van religie spreekt. Het begrip religie roept onvermijdelijk associaties op aan geloof als een systeem met een bindende geloofsleer, met religieuze instanties en deskundigen die het geloof definiëren en voorschrijven. De term spiritualiteit benadrukt daarentegen juist de kant van de persoonlijke, innerlijke beleving en krijgt daarom de voorkeur.

In de roman van Hannes Meinkema ontdekt Berthe Ploos de betekenis van geloof als *faith*, daad van vertrouwen, terwijl zij zich afkeert van *belief*, geloof als geloofsinhoud. Het belangrijkste aan geloof, wil de schrijfster zeggen, is de innerlijke houding van vertrouwen en niet het onderschrijven van een leer (Volzin, 09.02.07).

Zonder vaste geloofsleer krijgt geloven steeds meer het karakter van zoekgedrag. De waarheid is niet gegeven, er bestaat slechts een spirituele zoektocht naar waarheid. Wat mensen ervaren als zin of waarheid kan steeds weer veranderen en dus dient de zoektocht een permanent karakter te hebben. Pelgrimeren is een aansprekende religieuze activiteit geworden die veel mensen trekt. Het symboliseert de wijze waarop wij tegenwoordig geloven.

Geloof is “experimenteel en experiëntieel” geworden (de Hart).

de randkerkelijkheid voorbij

De veranderingen in geloofsbeleving zijn te illustreren aan de hand van het begrip “randkerkelijk”. Dat begrip heeft vandaag zijn inhoud en nut verloren.

Randkerkelijkheid is als begrip ontstaan in een tijd waarin gelovigen nog precies wisten wat voor gedrag en levenswijze hoorden bij het geloof en het kerklidmaatschap. Een lidmaat van een kerk was voor zijn omgeving herkenbaar aan een aantal duidelijke gedragingen, zoals geregelde kerkgang, het laten dopen van kinderen, lidmaatschap van kerkelijk gekleurde maatschappelijke organisaties, het lezen van kerkelijk gesanctioneerde kranten, boeken en tijdschriften en het aanhangen van bepaalde meningen. Een gereformeerde – om maar een voorbeeld te geven – was lid van de ARP, het CNV, las Trouw, deed op zondag niet aan sport en was loyaal aan het koningshuis. In zo’n tijd, waarin kerk en het gedrag van kerkmensen duidelijk vastliggen, is het mogelijk van randkerkelijken te spreken. Randkerkelijk is dan iemand die weliswaar lid is van de kerk, maar niet voor 100% meedoet aan al de handelingen en gedragingen die volgens de heersende zede daar bij horen.

Het begrip “randkerkelijke” is dus nooit een neutraal-beschrijvend begrip geweest, maar had een normatieve lading. De term hield een oordeel in over degene die zo werd betiteld. Wie randkerkelijk werd genoemd, was een probleem. Hij zat op de rand van de kerk en voldeed niet aan het heersende verwachtingspatroon voor wat betreft kerkelijke deelname.

Tegenwoordig is het veel minder duidelijk wat kerk is en vooral wat het bijbehorend geloof en de bijbehorende levenswijze van kerkgangers zijn. Er is in dat opzicht een grote mate van pluraliteit ontstaan binnen de kerken. Een protestant van vandaag kan lid zijn van VVD of SP, 's zondags op de tribune zitten bij zijn favoriete voetbalclub en trouw lezer zijn van de Volkskrant. En wellicht nog belangrijker: minder dan vroeger zijn er mensen die zich naar eigen oordeel in het centrum van de kerk (en van het geloof!) bevinden en die het derhalve aandurven over anderen te zeggen dat zij op het randje zitten.

Kerk, in de zin van een vastomlijnd geheel met bijbehorende gedragscode, waar je voor eens en voor al toebehoort, bestaat niet meer. Dat blijkt o.a. uit het relaas van Karin Melis en uit het levensverhaal van Berthe Ploos. Als kerk en geloof minder makkelijk zijn te definiëren dan vroeger, betekent dit dat ook de rand van de kerk niet meer vastligt.

Randkerkelijkheid bestaat niet meer, omdat de kerk die door dat begrip werd voorondersteld, niet meer bestaat. Wie de term nog gebruikt gaat uit van de kerk-van-vroeger. Maar die kerk bestaat niet meer. Wie de normen van de kerk van vroeger hanteert, zal moeten constateren dat vandaag iedereen randkerkelijk is geworden. Niemand houdt zich vandaag immers nog aan de normen van kerklidmaatschap zoals die vroeger golden.

Veel positiever en zinniger is het dan ook om vast te stellen dat het begrip randkerkelijk heeft afgedaan. Het slaat (in de letterlijke zin) nergens meer op, omdat het bijbehorend kerkbegrip achterhaald is. Niemand is vandaag nog randkerkelijk omdat mensen binnen eenzelfde kerkgemeenschap er sterk verschillende geloofsbeleving en gedrag op nahouden. Kerkgangers verschillen in hun geloofsopvattingen, maar ook in frequentie, intensiteit, wijze, vorm en duur van deelname aan het kerkelijk leven.

Kerk vandaag is wat anders dan kerk vroeger. We zullen in de kerken moeten werken aan een ander begrip van wat kerk is; een ander zelfbegrip. De kerk van nu kent geen randkerkelijkheid meer.

een goed gevoel?

Opvallend is tenslotte het optimistisch mensbeeld en de opgewekte levensvisie die je in veel tegenwoordige spiritualiteit tegenkomt. De Hart noemt in zijn onderzoek talloze tijdschriften die zich met spiritualiteit bezighouden. Daaruit komt volgens hem een bepaald beeld naar voren. Authenticiteit als het vinden van het eigen "zelf" en persoonlijke groei, gelden als het hoogste ideaal voor de mens. En men heeft de vaste overtuiging dat de mens ook in staat is dat doel te verwezenlijken. Geluk is te verkrijgen voor wie er bewust voor kiest en de juiste spirituele weg weet te vinden. Het is de ideologie van "geluk (of succes) is een keuze". In dat opzicht is veel spiritualiteit een typisch modern verschijnsel. Het is evenals de rest van de cultuur sterk bepaald door het hooggestemde mensbeeld van de moderne tijd.

Ook binnen de kerken zien we dit verschijnsel. Mensen kiezen veelal voor de zonzijde van het christelijk geloof. Onderwerpen als zonde, schuld, straf, hel, oordeel, de zwakheid van de mens, zijn onmiskenbaar uit de gratie. Veel mensen hebben geen goede herinneringen aan de kerkelijke verkondiging van vroeger over dergelijke onderwerpen en willen er niets meer over horen. Op zich begrijpelijk genoeg. Zij voelen zich veel meer aangetrokken tot een blijmoedige en troostrijke boodschap, zoals het geloof in het hiernamaals, de effectieve werking van het gebed, de mogelijkheid van genezing en de realiteit van wonderen. Je hoort het mensen vaak zeggen als ze over hun geloof spreken: "het geeft mij een goed gevoel". Maar de vraag is wel of je daarmee niet een wezenlijke dimensie van geloof verliest. Is geloof er alleen maar om de mens te bevestigen, ook in zijn soms kleingeestige verlangens en behoeften? Is geloof er voor het goede gevoel?

Uit bijbel en traditie kennen wij ook een heel andere kant van het geloof; geloof dat een mens bepaald geen goed gevoel geeft, maar eerder het tegenovergestelde; geloof dat jouw persoonlijke zekerheden ondergraaft en jou als mens onder kritiek stelt. Voor die kant van het geloof lijkt minder plaats te zijn in tegenwoordige spiritualiteit.

Onderzoeker De Hart formuleert het in scherpe termen: “moderne gelovigen omarmen in groten getale allerlei vormen van knuffelspiritualiteit; ze kiezen vaak voor een religieus pretpakket” (GiN 180).

Binnen die vorm van spiritualiteit is geen ruimte voor een oordelende en toornende God. Integendeel, God wordt graag beleefd als degene die mijn hoogst persoonlijke wensen kan vervullen en dat ook moet doen. Het is het geloof van de voetballer die God dankt omdat hij gescoord heeft; de God van mij en mijn clubje mensen. Het is het Godsbeeld waar Marjolein de Vos zich zo boos over kan maken, omdat Hij helemaal lijkt te worden aangepast aan mijn persoonlijke behoeften en aan wat mij toevallig goed uitkomt. “Christendom als gebruiksgeloof”, zo schreef Kuitert daar over (2002).

De vraag blijft of geloof er zonder kan, zonder die kritische kracht die zich keert tegen de mens-zoals-hij-is, tegen de mens die in staat blijkt te zijn ook aan dubieuze zaken “goede gevoelens” over te houden.

Deze kritiek lijkt niet van toepassing op Berthe Ploos. Daarvoor maakt zij te veel werk van haar geloof en daarvoor stelt zij zichzelf te veel lastige vragen. Haar zoektocht is een langdurige worsteling waarin zij juist los probeert te komen van bepaalde aspecten van de eigen persoonlijkheid. Haar heiligwording levert haar zeker goede gevoelens op, maar niet dan na een pijnlijke strijd met zichzelf.

balans

Mensen zijn vandaag op een andere wijze bezig met geloof dan vroeger. Anders ook dan de kerken en hun voorgangers dat van huis gewend zijn. Of predikanten en kerkleiders zich dit voldoende realiseren en er hun wijze van werken door laten bepalen, is een belangrijke vraag. Kerken moeten inzicht zien te verwerven in wat er vandaag omgaat in de harten en hoofden van mensen, kerkgangers of niet. Voor alle activiteiten van de kerk, zoals verkondiging en pastoraat, geldt de bestaande cultuur als achtergrond of klankbord. Duidelijk mag wel zijn dat het kennen van de huidige cultuur en het inspelen daarop, niet kritiekloze aanpassing kan betekenen. Daarvoor is ook de hedendaagse spiritualiteit of de zoektocht daarnaar te ambivalent. Zoals elke spiritualiteit van wat voor tijdperk ook maar dat is. De kerk heeft toegang tot een rijke spirituele traditie. Dat geeft haar de mogelijkheid op kritische en weldoordachte wijze om te gaan met de vraag naar spiritualiteit in onze tijd.

4 DE NAÏEVE VRAGEN

je mag zijn wie je bent

Wanneer Berthe Ploos op een dag oude boeken doorbladert, stuit ze in een kunstboek op een zelfportret van de tachtigjarige Alice Neel. Neel was een Amerikaanse kunstenares die zich wijdde aan het schilderen van portretten. Het leidt tot een belangrijke ontdekking voor Berthe. Alice Neel durfde zich in volle vrijheid aan de wereld te tonen, omdat ze zichzelf had geaccepteerd. Zo zou Berthe het ook willen. Haar gebrek aan zelfrespect en de pijn om vroegere vernederingen vanwege haar uiterlijk, het zou alles in één keer zijn overwonnen.

“Het boek is opengevallen bij het zelfportret van een tachtigjarige, Alice Neel.

Daar zit ze, naakt op een klein blauw-wit gestreept fauteuiltje, een penseel in de rechterhand en een verflap in de linker. Op het eerste gezicht is het schilderij ontluisterend, maar dat komt waarschijnlijk alleen, bedenkt Berthe terwijl ze haar angst bedwingt door aandachtig te kijken, omdat wij elk lichaam dat niet perfect is als ontluistering beschouwen. ()

Tachtig zijn, denk Berthe, een heel leven geschilderd hebben en dan zo vrij zijn, zo naar jezelf kunnen kijken. ()

Een vrijheid die ze ziet. Maar zelf niet kent.

Berthe kent alleen vrijheid dankzij het feit dat ze zich van de wereld heeft teruggetrokken, ze leeft vol en ten diepste als ze niemand om zich heen heeft. Alice Neel geeft de wereld een blik op een authentiekere, onbevreesde vrijheid: met haar zelfportret zet ze de deur wijd open.

Hoe is ze daar gekomen? Hoe kom je waar je zo eerlijk naar jezelf durft kijken, zo diep dat het je niet meer kan schelen wat een ander ziet?”

De aanblik van Neel's zelfportret stimuleert Berthe om een tekening van zichzelf te maken. Durft ze het aan zichzelf zo zichtbaar te maken? Vroeger, toen ze nog in het tehuis van moeder Agnes woonde, bad ze om onzichtbaar te mogen worden. Zo weinig vertrouwen had ze in zichzelf. Ze aarzelt. Maar dan kleedt ze zich uit voor de spiegel en begint aan haar zelfportret.

“Berthe kijkt naar het papier. Ze wist niet dat ze zo mooi was. Half angstig heft ze haar ogen naar de spiegel, maar wat ze daar ziet verschilt in schoonheid niet van wat ze op het papier heeft overgebracht.

Ze wist niet dat ze zo mooi was. ()

.. de tekening stelt haar keer op keer gerust. Ze ziet dat het goed is. Er is zomaar iets geschapen dat er eerst niet was. Schoonheid, of de toegankelijkheid voor schoonheid, het doet er niet toe. *Ex nihilo*. Nee, niet *ex nihilo*, uit klei die er al was”.

Via het maken van het zelfportret raakt Berthe in gesprek met Alice Neel. En dan volgen de woorden die een cruciale passage in het boek vormen:

“Ze zegt dat we zijn zoals we zijn, en dat dat goed is: wat niet goed is, zegt Neel, is wat er met ons wordt gedaan.

Het doet Berthe denken aan de psalm die moeder Agnes lief was, Psalm 139, waarin God geloofd wordt als degene die je voor je geboorte al heeft gekend: ‘Mijn gebeente was voor u niet verholen, als ik in het verborgene gemaakt ben en als een borduursel gewrocht ben’. Je mag zijn wie je bent, Berthe”.

de moderniteit

De moderne tijd heeft het individu uitgevonden. Voor die tijd bestond de mens uitsluitend als deel van een collectief. Wat hij deed en dacht en geloofde, werd bepaald door het collectief: kerk, traditie, familie, dorp. Er was altijd een overkoepelend dak boven zijn hoofd dat hem enerzijds bescherming bood en hem anderzijds zijn plek op aarde wees: namelijk samen met de andere leden van het collectief onder dat dak. Hij dacht er niet aan die beschermende koepel te verlaten. Het overkoepelend geheel gaf hem toekomst, veiligheid, moraal en geloof. De koepel boven zijn hoofd gaf zin aan zijn onzekere bestaan op aarde. En hij kon met eigen ogen zien wat er gebeurde met mensen die de euvele moed hadden om het veilige, overkoepelde gebied te verlaten. Daar liep het slecht mee af.

De moderne tijd bracht hier verandering in. Een belangrijke breuklijn in de ontwikkeling van de westerse cultuur. Ook al bestonden ze al langer, vanaf de 17^e eeuw begon de wetenschap zich in steeds hoger tempo te ontwikkelen. De mens ontdekte de mogelijkheden van zijn verstand en ging geloven dat alles met behulp van het verstand kon worden vervolmaakt. Niet alleen op het veld van de wetenschap, maar overal: in politiek en samenleving, en ook wat betreft de ontwikkeling van de mens zelf. Het verstand werd steeds meer de instantie die de mens houvast gaf en hem de richting wees voor leven en samenleven. Het verstand kreeg een verheven status. Wat met het verstand werd gedaan, moest wel goed zijn.

Moderniteit betekent het geloof dat het paradijs om de hoek van de straat ligt, als mensen maar te werk gaan volgens de wetenschappelijke ratio. Het paradijs is te vinden en te maken. Als je maar wilt, als je maar de goede beslissingen neemt, als je maar zo verstandig bent de bestaande obstakels, bijvoorbeeld in de samenleving, op te ruimen.

In de loop van de 19^e eeuw zag de moderne mens dit geloof op duizend manieren bevestigd. Was er soms niet een machtige wetenschap? En deed die wetenschap niet de ene indrukwekkende ontdekking na de andere? En betekende dat alles niet steeds meer vooruitgang voor de mensen en voor de wereld? Bouw scholen, dan kun je de gevangenissen sluiten, zo riepen velen in de 19^e eeuw in Nederland. Mensen inwilden in de wereld van de ratio was de weg voor de verbetering van mens en wereld.

Het vertrouwen op het verstand als maatstaf bracht met zich mee dat de moderne mens zich steeds meer begon los te maken van de traditionele overkoepelende verbanden. Niet de traditie, niet de kerk, niet de gemeenschap was nog langer garantie voor zekerheid en een goed leven, maar het individuele verstand. Dankzij zijn verstand kon de mens de werkelijkheid doorgronden, beheersen en manipuleren zoals hij vond dat nodig was. Was in de tijd daarvoor de wereld vol duistere geheimen en dreigingen, nu ging de mens de wereld steeds meer bekijken met behulp van de wetenschap en slaagde hij er steeds meer in voor allerlei verschijnselen die oorspronkelijk onbegrijpelijk waren, een logische verklaring te vinden. De “onttovering van de wereld”, zo heeft men dit proces genoemd.

Dit proces van modernisering, begonnen in het tijdperk van de Verlichting, is uitgelegd en ook ervaren als een proces van emancipatie en bevrijding. En dat is het zeker óók geweest, of misschien zelfs wel in de eerste plaats. Het is de geschiedenis van de mens die leert op zijn verstand te vertrouwen en die niet meer uitsluitend afhankelijk is van het oordeel van anderen, zoals de kerk en de geestelijken. Dat is zeker een zaak van bevrijding geweest. Bevrijding is ook dat de moderne mens de gelijkwaardigheid van alle mensen stap voor stap begint te ontdekken, al was dat dan ook aanvankelijk eenzijdig gebaseerd op de erkenning van de ratio waarover alle mensen beschikken. De inzet voor emancipatie van verschillende groepen mensen – van zwarten, vrouwen, armen, burgers van hoog tot laag – vindt zijn inspiratiebron

in het gedachtegoed van de Verlichting. In die periode zijn voor het eerst de rechten van de mens formeel onder woorden gebracht en publiekelijk geproclameerd. De voor ons reeds normale gang van zaken bij verkiezingen in een democratische samenleving, waarbij de stem van iedere burger evenveel gewicht in de schaal legt, is in belangrijke mate voortgekomen uit het gedachtegoed van diezelfde tijd.

Bovendien is het goed te erkennen dat wetenschap en techniek ons in de moderne tijd talrijke zegeningen hebben gebracht. Niemand zou graag terug willen naar een wereld zonder medische wetenschap, zonder moderne communicatiemiddelen, zonder koelkast en auto. Het zijn allemaal producten van de menselijke rede.

Bij alle kritiek die we kunnen hebben op de eenzijdigheden van de moderne samenleving, is het goed dat alles niet te vergeten. De vrijheid en de rechten van het individu zijn voor ons allen van grote waarde. En een wereld zonder wetenschap en techniek valt terug naar een niveau waarop wij, mensen van vandaag, niet graag zouden willen leven.

En toch is er veel reden om de moderne samenleving kritisch te onderzoeken.

de paradox van de individualisering

In de 19^e eeuw schrijft de Noord-Amerikaan Herman Melville zijn beroemde roman “Moby Dick”. Het is het verhaal van de jacht op de witte walvis waarvan de krankzinnige kapitein Achab helemaal bezeten is. In de jacht op de walvis gaat het schip tenslotte met man en muis ten onder. Het is een prachtige verhaal en niet alleen voor wie van spannende avonturen houdt. Je kunt het verhaal namelijk ook lezen als een metafoor van de moderne mens. Met alle middelen waarover die mens beschikt, zet hij de jacht in op alles wat hij wil hebben. Alleen, op de vraag waar hij precies naar op jacht is, heeft hij geen antwoord. Hij weet het eenvoudig niet en denkt er zelfs niet meer over na. Ergens in die roman zegt kapitein Achab: de middelen die ik gebruik zijn volkomen rationeel, alleen mijn doel is krankzinnig.

Men heeft wel gezegd dat dat precies het probleem is van de moderne samenleving. De moderne mens heeft een geweldige hoeveelheid rationele middelen tot zijn beschikking, maar weet hij ook waarheen hij op weg is? Om goed samen te leven hebben mensen onder andere idealen nodig. Heeft hij geen enkel ideaal dan zal hij zich te gemakkelijk en te snel neerleggen bij de bestaande situatie ook al is die nog zo onrechtvaardig. Aan de andere kant moeten de idealen wel in verband staan met de reële samenleving waarin mensen leven. Als dat niet zo is, dan jaagt de mens immers slechts hersenschimmen na; een paradijs dat hij nooit zal bereiken en dat hem daarom zelfs kan verleiden tot krankzinnige middelen.

De moderne cultuur heeft ons veel instrumenten – een sterk ontwikkelde instrumentele rede – gegeven. Maar de vraag waar we naar toe willen is verwaarloosd. Het denken over de inhoud, de substantie, van al die rationele middelen, is onderontwikkeld gebleven. Een sterke instrumentele ratio en een achtergebleven substantiële ratio. Zo zeer dat voor velen het instrumentele op zichzelf al het hoogste doel is geworden. Techniek en wetenschap worden niet meer gezien als middelen op weg naar een goed doel voor mens en wereld, maar zijn op zichzelf al het hoogste goed.

Zo is de moderne mens een optimist, maar wel met duidelijke beperkingen. De middelen waarover hij beschikt, zijn voor hem het hoogste ideaal geworden. Waarom er op Moby Dick gejaagd moet worden, is volstrekt duister. Het feit dat kapitein Achab over de middelen daartoe beschikt, is op zich reeds voldoende rechtvaardiging om met de jacht door te gaan, zelfs tot het bittere einde.

De middelen van de moderne wereld zijn veel en indrukwekkend, de vraag naar het waartoe en naar de betekenis, wordt te vaak overgeslagen.

Met de zinvraag hielden zich juist de traditionele verbanden bezig waartoe de mens behoorde. Dat de mens zich daarvan losmaakte, was begrijpelijk, aangezien die oude verbanden veel onvrijheid met zich meebrachten. Het probleem is echter dat het volle gewicht van de zinvraag nu op de individuele mens zelf terecht is gekomen. Hij heeft zich een grote individuele vrijheid verworven, maar staat al sinds lange tijd eenzaam in een lege ruimte om zich heen te staren.

Dat is de paradox van de individualisering.

De moderne tijd zou voor mens en wereld grote verbeteringen met zich mee brengen. De moderne mens lijkt hoogbegaafd te zijn. Hij kan en weet meer dan alle generaties voor hem. Maar wat zal hij met al die vermogens en al die kennis doen? Op het moment dat hij zichzelf die vraag stelt, deinst hij terug vanwege de leegte die hij ziet. Maar als hij geen antwoord vindt of krijgt op die vragen, wat zal hij dan doen? Wat zal er gebeuren met die hoogbegaafde moderne mens?

Er zijn mensen die de verschrikkingen van de 20^e eeuw zien als een haast onvermijdelijk gevolg van de moderne tijd. De rede die vooruitgang op alle terreinen zou brengen, heeft ons oneindig veel middelen opgeleverd, maar geen vooruitgang in termen van menselijkheid.

Waarom zijn wij hier eigenlijk? En wat moeten wij doen?

Aan het einde van de twintigste eeuw blikt de dichteres Wislawa Szymborska terug en schrijft een gedicht:

De eeuw loopt ten einde

Hij zou beter zijn dan de vorige eeuwen, onze twintigste.

Dat kan hij niet meer waarmaken,

zijn jaren zijn geteld,

zijn tred is wankel,

zijn adem kort.

(...)

De lente zou naderbij komen,

en het geluk, onder andere.

De vrees zou stad en land verlaten.

En eerder dan de leugen zou de waarheid

haar bestemming bereiken.

Bepaalde rampen zouden

nooit meer plaatsvinden,

oorlog bijvoorbeeld,

en honger, enzovoort.

(...)

Hoe moet ik leven – las ik in een brief van iemand

aan wie ik van plan was

hetzelfde te vragen.

Opnieuw en als altijd zijn er,

zoals uit bovenstaande blijkt,
geen dringender vragen
dan naïeve vragen.

De twintigste eeuw zou de bekroning worden van de vooruitgang die met de moderne tijd was ingezet. Het is niet zo gegaan. De moderne mens is in zijn stormachtige ontwikkeling iets vergeten; iets wat heel erg voor de hand ligt: de naïeve vragen. De vragen naar het hoe, het waarom en het waartoe. De vraag naar de zin van ons bestaan en van ons doen en laten. De ontzuivering die de 20^e eeuw ons heeft gebracht, brengt ons opnieuw bij die vragen. Waar gaan we heen en wat is onze bestemming? Hoe moeten wij leven?

Maar waar kun je met die vragen terecht nu de oude verbanden waar die vragen altijd aan de orde kwamen, niet meer bestaan? Mensen kunnen niet veel meer dan zichzelf wanhopig de naïeve vragen stellen. Maar dat is teveel gevraagd. De naïeve vragen gaan ons individuele vermogen te boven. De individuele mens heeft een verband nodig waardoor hij gedragen wordt juist als het gaat om de meest cruciale vragen van het bestaan. Komt daar de religieuze ervaring vanaf het eind van de 20^e eeuw vandaan? Is het een terugverlangen naar verloren gegane zingevingskaders?

Bestaat er ergens een verband, een gemeenschap waarbinnen antwoorden worden gegeven die het gezag en de wijsheid van eeuwen met zich meebrengen? Een gemeenschap, waarbinnen in alle vrijheid over die oude antwoorden kan worden nagedacht, en nieuwe antwoorden kunnen worden toegevoegd? Is er nog een ruimte waar een lied als Psalm 139 kan klinken voor allen die als Berthe Ploos ronddwalen door een lege wereld, op zoek naar warmte en erkenning? Of is wat de dichteres ons voorhoudt onze allerlaatste mogelijkheid: elkaar verdwaasd de naïeve vragen stellen, terwijl we ondertussen beseffen dat geen mens in staat is als individu een bevredigend antwoord te geven?

Als er nog verbanden bestaan waarbinnen ruimte is voor Szyborska's "naïeve vragen", dan zou het wel eens heel erg de moeite waard kunnen zijn die verbanden in stand te houden. Zoals het ook de moeite waard zal zijn die verbanden aan te passen aan de eisen van de tegenwoordige tijd en cultuur. De kerk kan vandaag zo'n ruimte zijn, maar dan zal ze moeten blijven veranderen.

We hebben een gemeenschap nodig waar we de vragen naar de zin van ons leven en van alle bestaan kunnen stellen en waar de antwoorden op die vragen klinken zoals de traditie die gevonden heeft. We hebben een gemeenschap nodig waar de antwoorden vanuit de traditie het karakter van voorlopigheid en bescheidenheid dragen zodat er volop ruimte is voor moderne, denkende en kritische mensen die zelf mee willen zoeken en die geen genoegen nemen met de stellige antwoorden van anderen. We hebben een gemeenschap nodig waar het gezamenlijk vieren en nadenken, het gezamenlijk gesprek voorop staat. Wat wij zoeken is niets minder dan een "hemels concept".

een hemels concept

Ik besluit met het persoonlijk relaas van twee vrouwen. Op een bepaalde manier lijken ze op Berthe Ploos. Ze hebben de weg naar de kerk (terug)gevonden en vertellen wat dat voor hen betekent. Beter dan zij het doen kan niet worden gezegd hoe belangrijk de kerk als geloofsgemeenschap is en hoe onmisbaar als plek waar de naïeve vragen altijd weer gesteld kunnen worden.

“En toen, op een goede zondagmorgen, keek ik in de spiegel en bedacht dat de mens niet uitsluitend voor zichzelf ging maar ook voor de gemeenschap. Op mijn schreden keerde ik terug in de schoot van de moederkerk, opnieuw deinend op het ritme van het liturgisch jaar. ()

Je hoeft het niet alleen te doen, had de pastoor gezegd toen hij me doopte. ()

Met grenzeloze verwondering moet ik dus constateren dat ik hier deel uitmaak van een geloofsgemeenschap. Ja, dat ik me geborgen weet. ()

Ik begin gewaar te worden dat het Godsgeloof niet zonder gemeenschap kan. Het heeft gemeenschappelijkheid nodig vanwege de realisatie van een continuüm: we stappen in een verhaal dat ver vóór ons is geboren en na onze dood zal blijven voortduren. Dat kan één enkel, eindig gelovig leven niet alleen dragen omdat het nu juist vraagt om gedragen te worden” (Karin Melis, Trouw 4.6.05).

“() daar gaat het nu juist om, om ja te zeggen tegen een verzameling betrekkelijk willekeurige mensen waartussen – als je arrogant kijkt – ook veel zielige stakkers zitten, mensen die je dom vindt en die je nooit tot je vrienden zou rekenen. Met hen zou je je dan verbonden moeten voelen? Ga er maar aan staan. Een half jaar later was die verbondenheid er wel. Als zij vinden dat wat ik te brengen heb, goed genoeg is, wat zeur ik dan? Ik was na twintig seculiere jaren een enorme buitenstaander, in het begin kon ik de helft van de geloofsbelijdenis niet over mijn lippen krijgen. Als je dan merkt dat mensen dat prima vinden, word je geconfronteerd met je eigen arrogantie. De kerk is daar buitengewoon goed voor. ()

Als er een God is, geloof ik dat zo’n verticale relatie alleen waarde krijgt als die wordt omgezet in een horizontale relatie, in verbondenheid met anderen. En daar is een kerk belangrijk bij. Een gemeente is eigenlijk een hemels concept: iedereen mag erbij en zorgt voor elkaar” (Hannemieke Stamperius, Volzin 9.2.07).

Beide schrijfsters hebben in eigen leven de waarheid ervaren van de woorden van Nooteboom:

“Het is niet te bewijzen en toch geloof ik het: op sommige plaatsen in de wereld wordt je aankomst of vertrek op geheimzinnige wijze vermeerderd door de emoties van al diegenen die daar eerder zijn vertrokken of aangekomen”.

De kerk is bedoeld zo’n plek te zijn. Een plek waar het bestaan van individuele mensen wordt vermeerderd door de aanwezigheid – vandaag, vroeger, in de toekomst – van talloze anderen. Je bent opeens niet meer het alleenstaande individu dat alles zelf moet zien op te lossen. Jouw persoonlijke geest wordt opgenomen in een geest die boven jou uitgaat en die jou daardoor vermeerdert, versterkt en bemoedigt. Jouw persoonlijke verhaal is opeens onderdeel geworden van het verhaal van tallozen voor en na jou. Je bent deel van een verhaal dat verteld en doorverteld wordt en pas daardoor ontdek je wat de betekenis is van jouw individuele leven en van al die andere individuele levens. Samen ben je een verhaal dat het verlangen levend houdt naar een bestaan waarin het onheil van de tegenwoordige tijd zal zijn overwonnen. Een verhaal van hoop.

Dat is de kerk: een huis van verhalen en in die verhalen klinkt een verlangen door.

5 EN HERHAAL ZE HONDERD MALEN

de verteller

“Ik voelde een enorme ontroering bij de gedachte aan die personages die in de onleefbare oerwouden van Oostelijk Cusco en Madre de Dios leefden, die tochten van dagen en weken maakten om verhalen te brengen en te halen van de ene groep Machiguengas naar de andere, en die daarbij elk lid van de stam er aan herinnerden dat de anderen bestonden en dat zij ondanks de grote afstanden die hen scheidde, een gemeenschap vormden die een traditie, geloofsvoorstellingen, voorouders, tegenslagen en vreugden met elkaar deelden;

de gedachte aan die geheimzinnige en legendarische figuur van de vertellers, die met het eenvoudige en eeuwenoude handwerk () van het verhalen vertellen de beweeglijke kern vormden die er voor zorgde dat de Machiguengas een samenleving konden zijn, een volk van solidaire en op elkaar betrokken mensen;

die gedachte ontroerde mij in buitengewone mate (), en geeft me nog steeds kippenvel.

‘En waarom bezorgt die gedachte je kippenvel?’, vroeg Mascarita. ‘Wat valt je daarin zo op? Wat is het bijzondere van de vertellers?’ ()

‘Zij zijn het zichtbare bewijs dat het vertellen van verhalen meer is dan alleen maar een aangenaam tijdverdrijf’, gaf ik als spontaan antwoord. ‘Het is iets basaals, iets waarvan het bestaan zelf van een volk afhangt’”.

Het zijn de overwegingen van de ik-persoon in de roman *El Hablador* van de Peruaanse schrijver Mario Vargas Llosa, in het Nederlands verschenen onder de titel *Het woord van de verteller*.

De ik-persoon vertelt in deze roman hoe hij kennis heeft gemaakt met het indiaanse volk van de Machiguengas. Deze indianen leven in kleine groepen die voortdurend in beweging zijn. Zij hebben geen vaste verblijfplaatsen, maar trekken rond in de uitgestrekte oerwouden van de Amazone. Zij zijn nog niet aangeraakt door de overal oprukkende moderne cultuur.

Binnen dat volk van de Machiguengas speelt een geheimzinnige figuur een grote rol. Het is geen priester of politiek leider, maar een verteller, een hablador. Deze vertellers trekken van de ene groep naar de andere. Bij elke groep vertellen zij verhalen, oud nieuws maar ook de allerlaatste berichten, geschiedenissen van vroeger, maar ook de recente roddels die de ronde doen, gelovige verhalen over de oorsprong en betekenis van het bestaan, maar ook verhalen over het gewone leven, verhalen over de liefde en verhalen over het familieleven en het dagelijks werk.

De verteller speelt een kardinale rol in het leven en overleven van de Machiguengas. Hij is de verpersoonlijking van het collectieve geheugen van het volk. Hij is de band tussen alle aparte groepen en tussen de generaties. Hij zorgt er met zijn verhalen voor dat al die groepen met elkaar verbonden blijven. Zijn verhalen stichten de gemeenschap van de Machiguengas, want bij alle verschillen zijn zij uiteindelijk allen opgenomen in een gemeenschappelijk verhaal.

vertellen: betekenis krijgen en geven

Mensen vertellen verhalen. Overal, in alle culturen die er op deze wereld bestaan, treffen we een eindeloze hoeveelheid verhalen aan in allerlei soorten en genres: legendes, mythen, anecdotes, roddels, historische vertellingen, biografieën, gedichten, enzovoort. Men zegt dat het vertellen van verhalen voortkomt uit het verlangen om te overleven. Verhalen vertellen is als het ware een verhaal over de ervaringen met de wereld heen leggen waardoor die

ervaringen er heel anders uit gaan zien. Ze verliezen hun chaotisch karakter, want ze blijken een plek te hebben in een verband dat hen omvat. Vertellen is de dingen die je meemaakt ordenen, waardoor zij minder bedreigend worden.

In verschillende talen zijn de werkwoorden “tellen” en “vertellen” aan elkaar verwant. Dat is begrijpelijk. De eenvoudigste en meest primitieve manier van vertellen is immers gebeurtenissen tellen, ze opsommen (“toen gebeurde ..., en toen ... en toen ...”) in een chronologische orde. Op die manier worden de losse gebeurtenissen of ervaringen in een groter geheel geplaatst. Ze verliezen hun karakter van toevalligheid en willekeur; ze blijken daarentegen thuis te horen in een zinvol geheel. En wellicht is dat de grootste angst van de mens, dat hij overgeleverd zou zijn aan toeval en willekeur. Verhalen vertellen is onze manier om de ijzige leegte rondom ons te bestrijden (Ben Okri). De werkelijkheid waarin we leven, die aanvankelijk zo bedreigend leek, wordt er bewoonbaar door. Verhalen vertellen is de wereld leefbaar en daarmee menselijk maken.

“Leven om het te vertellen”, is de titel die de grote verteller Gabriel García Márquez gaf aan zijn autobiografie (*Vivir para contarla*). Door je eigen leven te vertellen, krijg je er greep op. Gebeurtenissen en ervaringen, die aanvankelijk zonder inhoudelijk verband naast en na elkaar staan, vallen op hun plaats omdat ze onderdeel blijken te zijn van een levensverhaal. Jouw individuele leven staat niet op zichzelf, maar is verbonden met andere levens en daardoor ontvangt het zin en betekenis.

De zin van je leven, zegt García Márquez, ontdek je als je in staat bent je leven als een verhaal te zien; een verhaal met een plot, met een begin en een einde waar het naar toe gaat. Door het te vertellen als jouw verhaal, wordt dat leven jouw eigen leven.

Elk verhaal is uitdrukking van een verlangen, heeft iemand ooit geschreven (Kibédi Varga). Het verlangen dat niet willekeur zal overheersen, maar dat er eenheid en harmonie is te vinden; het verlangen dat het niet voor niets zal zijn; het verlangen dat het leven in goede orde verloopt. “De honger van de dichter is onze honger, die naar meer leven”, zo heeft Ben Okri dit algemene verlangen verwoord (1997).

Mensen kunnen heel verschillend vertellen. Verhalen kunnen uiteraard heel oppervlakkig zijn. Kenmerk van kwalitatief goede verhalen daarentegen is dat ze weliswaar de geschiedenis van slechts één mens vertellen, maar dat zó doen dat de luisteraar zich er in kan herkennen. Een verhaal kan heel specifiek zijn, in die zin dat het gaat over één persoon die in een bepaalde periode leefde op een bepaalde plaats. Op het eerste oog heeft dat specifieke verhaal niets gemeen met mij als luisteraar of lezer. Het gaat over een ander in andere omstandigheden. De kwaliteit van een verhaal blijkt echter als dat specifieke verhaal dingen vertelt die ook voor andere mensen relevant zijn. Het specifieke blijkt algemeen geldig te zijn. In het bijzondere wordt het universele onthuld.

Dat is de reden waarom we het ene levensverhaal afdoen als geklets, en het andere benoemen als literatuur. In het eerste geval komt de verteller niet uit boven zijn eigen, persoonlijk perspectief; de lezer of luisteraar vindt geen enkele identificatie-mogelijkheid. In het tweede geval is de verteller in staat zijn eigen leven en levenservaring te vertellen op een manier die aansluit bij het algemeen-menselijke (van Tongeren).

Een goed verhaal is weliswaar specifiek, maar weet in dat specifieke een grote hoeveelheid betekenis samen te ballen, waardoor dat bijzondere verhaal betekenis krijgt tot ver buiten zijn eigen context. In een particuliere vertelling wordt universele betekenis geconcentreerd. Het blijft een specifiek verhaal maar er komt een wereld aan betekenis in mee. Hetzelfde geldt voor andere kunstuitingen. Ook een schilderij of een beeld kan je overweldigen door zijn zeggingskracht.

Als voorbeeld van zo'n literaire vertelling noem ik de roman *"Het feest van de bok"* van Mario Vargas Llosa, die handelt over de lange en wrede dictatuur van Trujillo op de Dominicaanse Republiek. De meeste mensen zullen wel willen aannemen dat leven in een dictatuur een afschuwelijke zaak is. Je kunt dat bovendien illustreren met informatie over martelingen en verdwijningen, aantallen doden, clandestiene gevangenschappen enzovoort. Maar wat het écht betekent te leven in een dictatuur en er slachtoffer van te worden, ontdek je pas als een slachtoffer zijn of haar eigen verhaal vertelt; en dat zó doet dat je als lezer er niet aan kunt ontsnappen. De lezer beleeft het als zijn eigen verhaal. Zo weet Vargas Llosa te vertellen over de dictatuur van Trujillo. Meer dan informatie dat kan, laat hij zijn lezers zelf doorleven wat vernedering en schending betekenen. Het verhaal van de vrouw die slachtoffer is geweest van Trujillo wordt het verhaal van de lezer. Haar lijden dringt diep tot de lezer door. En als zij tenslotte boven haar herinneringen en haar leed weet uit te komen, blijft de lezer niet onbewogen.

Om dat laatste gaat het bij verhalen die wij literaire kwaliteit toekennen. In literatuur gaat het niet alleen om vorm en esthetiek, maar om teksten die zin en samenhang in het leven van mensen weten te stichten (Goedegebuure). Literaire teksten, of het nu een bijbelboek of een hedendaagse roman betreft, maken bij de lezer iets los of brengen iets in beweging. Ze voegen iets wezenlijks toe aan je eigen leven. De verteller slaagt er in verschillende verhalen met elkaar te vervlechten: het verhaal van de lezer met het verhaal van zijn personages. De lezer is na lezing van dat verhaal niet meer dezelfde. Dankzij het verhaal van een ander leer ik mezelf – de mens, het leven – beter begrijpen. De verteller heeft je aangesproken en je iets gedaan. Ongelukkig de mens die moet leven zonder de verhalen verteld door anderen, uit andere tijden en van andere plaatsen. Hij of zij zal nooit meer zijn dan zijn eigen beperkte wijsheid.

Hetzelfde geldt voor andere kunstuitingen. Een film als *"Zwartboek"* van regisseur Paul Verhoeven vertelt niet alleen een spannende geschiedenis uit de tijd van de Duitse bezetting van Nederland, maar confronteert de kijker met de aloude vragen rond goed en kwaad. Die vragen laten je na het zien van de film niet meer los en in die zin voegt de film iets toe aan je leven. Hij brengt opnieuw de bezinning op goed en kwaad op gang en die bezinning zou wel eens wezenlijk voor de mens kunnen zijn.

Betekenis geven we aan ervaringen en gebeurtenissen door ze te verweven met andere gebeurtenissen. Het bijzondere krijgt betekenis omdat het tot een groter geheel behoort. Mijn persoonlijke levensverhaal wordt meer betekenisvol naarmate ik er beter in slaag het te verbinden met het verhaal van anderen. "Wie slechts één verhaal kent, kent geen enkel verhaal", concludeert de filosoof Ankersmit om die reden. Wie alleen zijn eigen verhaal kent, is veroordeeld tot de beperkingen van het eigen leven. Je leven krijgt zin, naarmate je meer ontdekt dat het is ingevlochten in andere levens en daarmee een geheel vormt. Verhalen winnen aan betekenis (en dus kwaliteit) als die vervlochtenheid van meerdere verhalen erin wordt uitgebeeld. Intertextualiteit wordt dat genoemd. Verschillende teksten zijn met elkaar vervlochten. Ze geven en ontlenen aan elkaar een betekenis die ze afzonderlijk niet zouden bereiken.

De schrijver Chaim Potok geeft met zijn roman *"Davita's harp"* een prachtig voorbeeld van intertextualiteit. Het boek vertelt hoe een jong meisje troost en steun vindt bij een kleine harp die aan de voordeur van haar huis is bevestigd. Haar ouders verliezen zich in politiek activisme en eindeloze ideologische discussies. Hun leefwijze veroorzaakt een permanente geldnood waardoor zij steeds weer moeten verhuizen. Maar in elk huis hangt het harpje weer aan de deur. En steeds als een windvlaag de harp beroert, laat hij mooie klanken horen. Voor het meisje is dat haar redding. En de lezer herinnert zich het oude verhaal over David die met zijn harp de demonen van de machthebber Saul wist te verdrijven. Zwakke en tere muziek als reddingsmiddel tegen politieke demonen. De roman van Potok wint aan betekenis tegen die

achtergrond. En het gaat nog een cruciale stap verder. De verwevenheid van verhalen (van Davita en David) suggereert dat ook in het leven van de lezer schoonheid, hoe teer ook, het (politieke) kwaad kan overwinnen. De lezer mag zich uitgenodigd weten om mee te doen met het vervlechten van verhalen.

Er is nog iets wat kunst (een roman, een film) doet en wat we in gewone, alledaagse vertelsels meestal niet tegenkomen. Literatuur confronteert ons met inzichten en waarden die dikwijls in strijd zijn met de overtuigingen en waarden die in de samenleving geldig zijn. Een goed verhaal maakt ons bekend met “onleefbare waarheden” (A. Heumakers), dat wil zeggen: waarheden waar we in het dagelijks bestaan niet aan toe komen of die we liever niet onder ogen zien. De film “Zwartboek” zet een radicale streep door het comfortabele zwart-wit schema van goed en kwaad waarmee veel Nederlanders nog steeds terugkijken naar de oorlog van 1940-1945.

De beroemde film “*Les uns et les autres*” uit de jaren 80 laat zien dat de mensen die een rol speelden in de Tweede Wereldoorlog allemaal doodgewone mensen waren en dat zij in dat opzicht allen op dezelfde wijze slachtoffers waren van die oorlog, aan welke kant zij ook gestaan mochten hebben. Dat zijn onleefbare waarheden voor mensen die graag denken in duidelijke scheidslijnen tussen goed en kwaad, die zichzelf en de eigen groep graag zien als slachtoffers en de anderen als de schuldigen.

Artistieke uitingen kunnen ons confronteren met de dingen die we liever niet onder ogen zien, dat wat niet past bij de heersende denkwijze en mode. Vargas Llosa zegt in “*El hablador*” dat hij zijn leven lang op zoek zal blijven naar die verteller, om naar hem te luisteren. De roman is (onder andere) een pleidooi voor het aandachtig luisteren naar verhalen in een moderne cultuur die daar nauwelijks meer belangstelling voor heeft. Iedereen wil immers zelf het woord voeren en meent evenveel te zeggen te hebben als iedere willekeurige andere. Daartegenover laat Vargas Llosa zien dat vertellen en luisteren twee kanten van dezelfde medaille zijn. Wie niet de moeite neemt zich in stilte te verdiepen in de goede verhalen van anderen, heeft zelf niets te vertellen. Een schriftgeleerde moet veel lezen en studeren, zoals Jezus Sirach zei, om een goed verteller te kunnen zijn.

Literatuur stelt zodoende de heersende normen, de gangbare overtuigingen en de algemeen geaccepteerde leefwijze onder kritiek. Zij zegt niet wat de grootste krant zegt. Integendeel, zij toont ons dat er ook een ander perspectief op de wereld bestaat dan het heersende. Er zijn andere waarden en waarheden, die het verdienen voor het voetlicht te worden gebracht. De parabels uit de bijbelse literatuur vormen een prachtig voorbeeld. Zij confronteren de luisteraar met inzichten die hij liever niet toelaat.

Dezelfde kritische toon komen we tegen in de romans van goede hedendaagse schrijvers.

De heiligwording van Berthe Ploos (in de gelijknamige roman van H. Meinkema) – haar redding – komt tot stand in een langdurig en moeizaam proces waarin zij er in slaagt zich open te stellen voor anderen. Langzaam weet zij zich te ontworstelen aan het ondraagbare bestaan in haar souterrain. Zij leert andere mensen en bovenal God toe te laten in haar leven. Voor de meeste mensen in haar omgeving (en voor de huidige lezers!) is een dergelijke ontwikkeling bepaald niet de logische gang van zaken; christelijk geloof in God staat in onze geseculariseerde cultuur niet hoog aangeschreven. Maar voor Berthe is die onleefbare waarheid de weg naar waarachtig leven. De schrijfster confronteert in Berthe’s geschiedenis de lezer met een weg naar verlossing die in de heersende cultuur uit zicht is geraakt.

In de verbondenheid met andere mensen en hun verhalen herontdekt Berthe de vreugde en de zin van het bestaan, en herontdekt zij God. Intertextualiteit, de vervlechting van verschillende verhalen, is uiteindelijk niets minder dan inter-menselijkheid!

Aan het eind van het verhaal zet Berthe Ploos twaalf stoelen klaar, voor haar vrienden van vandaag en voor haar gesprekspartners uit de boeken.

“Het feest kan beginnen. Berthe zet haar voordeur open”.

Haar heiligwording komt tot stand niet dankzij leer en dogma's van de kerk, maar omdat zij er langzaam in slaagt haar eigen levensverhaal te vertellen als onderdeel van een groter verhaal waaraan meerdere mensen deelnemen. De schrijfster confronteert dus niet alleen de lezers met een inzicht dat haaks staat op de heersende cultuur; zij confronteert ook de kerk met een dwars inzicht, dat te denken mag geven.

doorvertellen is aanhaken aan betekenis

De christelijke geloofsgemeenschap bestaat rondom een opeenstapeling van verhalen. Mensen zijn lang geleden begonnen te vertellen hoe zij in de gebeurtenissen van hun eigen leven en in het leven van hun volk, de aanwezigheid van God ervoeren. Wat de een daarover vertelde, was uitgangspunt voor anderen om hun ervaringen daar aan toe te voegen. Zo stapelden de verhalen zich op. Er ontstond een traditie van verhalen waarin een concentratie aan betekenis en zin te vinden is. Mensen ontdekken de betekenis van hun eigen leven door de verbondenheid met zovele anderen die vertellen over de betekenis die zij ervaren hebben. Je staat er als mensen van nu niet alleen voor. Er zijn voor jou anderen geweest, hele generaties, en die hebben het een en ander ontdekt aan betekenis. Ze hebben God als reddende Macht ervaren in hun leven. Ze hebben daar over verteld en mensen van nu kunnen aanhaken bij hun verhalen. Meer nog: mensen van nu kunnen hun eigen verhalen toevoegen aan de verhalen van de vroegere generaties. Daardoor groeien de oude verhalen in kracht en betekenis.

“Lang geleden toen onze voorouders werden onderdrukt in een vreselijk land, werden zij door God op wonderbaarlijke wijze bevrijd. Hij zag hun ellende, Hij kwam naar hen toe en Hij leidde hen eigenhandig uit dat land van verdrukking. Als dat vroeger gebeurde, dan kunnen ook wij vandaag in onze ellende hopen op bevrijding van de kant van dezelfde God. Geef dus de hoop niet op. Blijf je inzetten voor een betere toekomst”.

Wat het verhaal doet is betekenis overdragen; geloof in de toekomst; vertrouwen in het leven; hoop op heil en daardoor moed om te handelen. De hoop die de een heeft kunnen ontleneren aan wat hij meemaakte, wordt de reden waarom ook anderen durven hopen en handelen. Daarom is het zo belangrijk dat de verhalen worden doorverteld. Ze zijn van levensbelang. Een goed verhaal zet mensen overeind en helpt hen de zin van het leven in het eigen bestaan te ervaren en dus moedig te leven en de omstandigheden aan te pakken. Ook het handelen van de mensen in de wereld (kortom: de ethiek) vindt z'n uitgangspunt in een zingevend verhaal. Een goed verhaal geeft hoop, moed en daadkracht.

En mochten de mensen vroeger ooit de hoop hebben verloren en zich hebben verloren in wanhoop en moedeloosheid, laten dan tenminste de verhalen er voor mogen zorgen dat de mensen van vandaag niet dezelfde fouten maken. Verhalen houden ons op de been. Zo zegt de dichter van Psalm 78:

Luister, mijn volk, naar wat ik leer,
hoor de woorden uit mijn mond.
Wij hebben het gehoord, wij weten het,
onze ouders hebben het ons verteld.
Wij willen het onze kinderen niet onthouden,
wij zullen aan het komend geslacht vertellen
van de roemrijke, krachtige daden van de HEER,

van de wonderen die hij heeft gedaan.
Hij stelde een richtlijn vast voor Jakob
en kondigde in Israël een wet af.
Onze voorouders gaf hij de opdracht
die aan hun kinderen te leren.
Zo zou het volgende geslacht ervan weten,
en zij die nog geboren moesten worden,
zouden het weer aan hun kinderen vertellen.
Dan zouden zij op God vertrouwen,
Gods grote daden niet vergeten
en zich richten naar zijn geboden.
Dan zouden zij niet worden als hun voorouders,
een onwillig en opstandig geslacht,
onstandvastig van hart en geest,
een geslacht dat God ontrouw was.

Als het leven van de tegenwoordige mensen op zichzelf zou staan, waar zou het dan betekenis aan moeten ontleen? De mensen zouden zijn veroordeeld tot zichzelf. Door de verhalen van vroeger door te vertellen, opent zich een wijder perspectief. We ontvangen hoop die we onszelf nooit kunnen geven; we ontvangen zin en betekenis, die wij op eigen kracht nooit kunnen maken. Die hoop en dat geloof ontleen je niet aan kerkelijke leer, maar wel aan de levensverhalen die je van anderen te horen kunt krijgen.

Als vlechtwerk van verhalen is de kerk leerschool voor het leven.

verhalen en rituelen

Een geloofsgemeenschap is een plaats waar oude verhalen steeds weer opnieuw worden verteld vanuit het besef dat wij niet zonder dergelijke, goede verhalen kunnen. Sommige van die verhalen zijn van zo'n fundamenteel belang, dat ze ontelbare malen worden verteld. Eigenlijk hoeven ze niet altijd voluit te worden verteld, ze kunnen worden uitgebeeld met een paar gebaren. Het ritueel stelt het oorspronkelijke geloofsverhaal present. De rite verwijst naar de mythe. Een paar eenvoudige handelingen kunnen een hele geschiedenis van ingrijpende ervaringen oproepen. Voor ingewijden zijn die gebaren voldoende. Als de handelingen worden voltrokken, ervaren zij de betekenisvolle gebeurtenissen die er aan ten grondslag liggen. In de symbolen herkennen zij het verhaal. Brood wordt gebroken, wijn wordt geschonken; er hoeft haast niets gezegd; er hoeft in ieder geval niets te worden uitgelegd, want dan verbreek je de betovering van de symboliek. Door de rituele handelingen wordt een fundamentele ervaring symbolisch present gesteld, de ervaring van Gods heilzame aanwezigheid in Jezus Christus.

Ze zijn in hun belang niet te overschatten, de verhalen en rituelen van de kerk. "Christelijke verhalen en christelijke rituelen maken de plaats en de tijd waarin wij leven tot een ruimte waarin naar verlossing verlangd wordt en waarin wij in dit verlangen zijn verlost" (Borgman).

Er is in onze tijd een grote behoefte aan rituelen. Het rationele denken van wetenschap en technologie heeft een enorm stempel op onze samenleving gedrukt, maar de mens heeft meer nodig om te kunnen leven. Binnen en buiten de christelijke kerken zoeken mensen naar rituelen als gelegenheid om gevoelsmatig te worden aangesproken.

De voorliefde voor rituelen is begrijpelijk in een tijd waarin het geloof het moeilijk heeft. Het geloof zoals de kerk dat altijd predikte heeft voor veel mensen afgedaan. De kerken hebben de

grootste moeite met hun verkondiging de mensen te bereiken. Maar rituelen blijven mensen altijd aanspreken. Wie raakt niet ontroerd bij een kerkelijke huwelijksbevestiging of doopviering; wie voelt zich niet overweldigd als het enorme wierookvat hen en weer zwaait in de grote kathedraal van Santiago de Compostella; wie raakt niet onder de indruk van de rituele gewaden van oosterse geestelijken? Rituelen hebben het vermogen mensen aan te spreken en ze blijken daar zelfs toe in staat te zijn als het geloof waaraan het ritueel zijn zin ontleent, is verdwenen. Ook mensen die zijn vervreemd van kerk en geloof, blijven dikwijls waarde hechten aan kerkelijke rituelen bij huwelijk, geboorte en dood. Het is alleszins begrijpelijk dat de kerken in een tijd van ontkerkelijking zich toeleggen op de rituelen die ze in huis hebben en zelfs nieuwe rituelen een plaatsje geven. Op dit terrein hebben zij het een en ander te bieden.

Die behoefte aan rituelen bestaat ook in de protestantse kerken, mede als reactie op de vroegere verkondiging die nogal rationalistisch van aard was. Hoewel protestanten in dat opzicht altijd sober zijn geweest, hoeft er in die kring geen bezwaar te zijn tegen een grotere aandacht voor rituelen. Integendeel. Als we maar beseffen dat het bij rituelen niet gaat om de vraag naar “waar” of “niet-waar”. Dat is wellicht een valkuil voor protestanten die van huis uit nogal eens de neiging hebben leerstellig met het geloof om te gaan. De kernvraag met betrekking tot rituelen is of zij tot de verbeelding spreken of niet. Een ritueel spreekt aan of doet dat niet. Een ritueel is de speelse, creatieve uitdrukking van een geloofsverhaal. De rite wijst terug naar de mythe. Het geloofsverhaal wordt in het ritueel creatief verbeeld waardoor het zelfs aan zeggingskracht kan winnen. Het ritueel bestaat dus bij de gratie van het verhaal dat er aan ten grondslag ligt. Door het betekenisvolle verhaal symbolisch uit te drukken, beleef je het zelf en doet het verhaal een appèl op jou. Symbolen geven te denken (Ricoeur); ze geven ook te doen. Ze maken iets los.

Maar je introduceert nieuwe rituelen niet op grond van een besluit of van leerstellige beschouwingen. Een ritueel is een creatieve uitbeelding en vraagt dus ook om een creatieve en aansprekende uitvoering. Als dat gebeurt, kan het ritueel na verloop van tijd een plaats veroveren. Rituelen nemen mensen voor zich in vanwege hun charme. Maar dan moet die charme natuurlijk wel een kans krijgen. Een ritueel is een gedicht. Het uitvoeren van rituelen vraagt van een voorganger dan ook poëtische gevoeligheid. Het is spelen met gebaren en handelingen, met enkele elementen (water; brood en wijn; wierook) en met een paar woorden. Als dat goed gebeurt, kan op die manier een oud geloofsverhaal met grote kracht present worden gesteld.

Er zit wel een addertje onder het gras. Rituelen vragen om rituele personen. Ook als het formeel gezien niet nodig is (zoals bij een begrafenis), verwachten mensen meestal toch dat de rituelen door een geestelijke worden uitgevoerd. Hoe meer rituelen, hoe belangrijker de voorgangers dus worden in de kerk. En het is de vraag of we dat willen. De protestantse kerk heeft nooit een kerk van voorgangers willen zijn, al is ze dat misschien wel vaak geweest.

Een tweede opmerking is nog belangrijker. De rite bestaat niet zonder de mythe. De creatieve uitbeelding in rituele gebaren bestaat bij de gratie van de verhalen. De samenhang is essentieel. Rituelen zijn als de “graten van de vis” (Kuitert 2002). Ze geven stevigheid aan het religieus geloof. Maar zonder de samenhang met de verhalen verliezen ze hun betekenis. Als het ritueel op zich zelf komt te staan, helemaal los van het geloofsverhaal, kan het alleen nog maar dienen als een magisch mechanisme. De rite is aangewezen op de mythe. Rituelen moeten vergezeld gaan van geloofsvoorstellingen.

Eerder zei ik dat mensen rituelen kunnen blijven waarderen, ook wanneer ze vervreemd zijn geraakt van kerk en geloof. Maar de vraag is dus wel voor hoelang dat kan. Rituelen bestaan

immers niet op zichzelf. Als het vlees van de graten is, blijft er weinig vis over. Rituelen die helemaal op zichzelf komen te staan, zullen uiteindelijk verdwijnen.

De nadruk op rituelen ontslaat de kerken met andere woorden niet van de plicht om met het geloofsverhaal bezig te blijven. Op een andere manier dan vroeger; dat mag vanzelf spreken. De kerk kan er niet meer zijn als de instantie die de ware leer verkondigt. Alleen als vlechtwerk van verhalen kan zij vandaag zin en betekenis hebben. Het is een moeilijk veranderingsproces dat de kerk daartoe moet doormaken. Maar de kerk zal die taak op zich moeten nemen, daar is ze kerk voor. Rituelen alleen kunnen de kerk niet redden. Juist wie zich door rituelen aangesproken voelt, dient werk te maken van het verhaal waarmee het ritueel is verbonden.

De kerk is de plek bij uitstek waar zinstichtende verhalen worden beluisterd en verteld; daarin vindt zij haar bestaansreden.

Jezus: hablador

Jezus vertelde verhalen. In het evangelie van Lucas lijkt Jezus op de hablador van Vargas Llosa: een rondtrekkend verteller van verhalen. “Op weg naar Jeruzalem trok hij verder langs steden en dorpen, terwijl hij onderricht gaf” (Luc 13: 22).

Hij geloofde dat er in de werkelijkheid van nu ongekende mogelijkheden schuil gaan en dat vertelde hij. Onze werkelijkheid is niet alleen het bekende verhaal van ellende en onrecht, ziekte en dood, schuld en boete; onze werkelijkheid is ook het verhaal over God die reddend en vernieuwend aanwezig is. Dat verhaal bleek de kracht te hebben om uitgeputte mensen weer op te richten en moed voor de toekomst te geven.

Zijn boodschap was zo verrassend en zo ongekend, dat hij er bijzondere verhalen voor nodig had, de gelijkenissen. Parabels zijn verhalen die mensen op het verkeerde been zetten en wel zo dat zij wel moeten nadenken over zichzelf, over eigen vooroordelen, eigen zekerheden, eigen zelfgenoegzaamheid. Wie dergelijke verhalen als uitnodiging herkent, zal de reddende aanwezigheid van God in eigen leven en in de wereld kunnen ervaren. Voor zo iemand begint een nieuwe tijd en een nieuw leven, nu niet meer volgens de patronen van een oude vastgeroeste wereld, maar volgens de regels van een nieuwe orde, de orde van God, zijn koninkrijk. Wat voor de wereld onmogelijk is (“een onleefbare waarheid”), wordt in geloof mogelijk.

Jezus vertelde parabels en hij zelf was een parabel, schrijft Schillebeeckx hierover:

“In het omzien naar de mens en zijn lijdensgeschiedenis, () is Jezus een levende Godsparabel: zó ziet Gód om naar de mens. In het verhaal van Jezus wordt het verhaal van God verteld. Het is God zelf, die in het levensverhaal van Jezus voor ons een nieuwe wereld ontsluit, een ander werkelijkheidservaren en een andere levenspraxis: zo luidt het nieuwtestamentisch verhaal *over* Jezus als antwoord van de eerste christenen op het verhaal *van* Jezus zelf”.

De eerste christenen doen dus wat hierboven werd beschreven. Zij haken in hun eigen verhaal aan bij het verhaal van Jezus. Dat betekent: het verhaal van Gods liefde en vergeving dat Jezus niet alleen vertelde maar daadwerkelijk uitbeelde, dat verhaal van Jezus geeft vanaf nu richting aan het bestaan van die eerste christenen. En die geloofskeuze voor het verhaal van Jezus als uitgangspunt voor hun eigen leven, bepaalt hoe zij vanaf nu over Jezus vertellen.

Schillebeeckx vervolgt dan ook:

“Daarom gaan alle levensverhalen van Jezus herleven in het leven of het verhaal van de gelovige gemeenschap. Aldus wordt de kerk een verhaal- en tafelgemeenschap van

mensen die zich voor de kritische kracht van Jezus' levensparabel hebben ontsloten" (1975, 126vv.).

de predikant als hablador

Waarom houden mensen, van jong tot oud, zoveel van verhalen? Mensen houden van verhalen, omdat luisteren naar een goed verhaal zoiets is als in de spiegel kijken. In een goed verhaal gaat het uiteindelijk altijd ook om jou. Het verhaal vertelt jou iets over jezelf, wie je bent, en waarom het met jou gaat zoals het gaat. Het geeft je een inzicht dat je op eigen kracht nooit zou verkrijgen of dat je tot nu toe misschien zelfs wel hebt onderdrukt. De luisteraar wordt het verhaal ingetrokken of hij nu wil of niet. Een goed verhaal gaat over jou en laat je niet meer los.

Luisteren is daarom ook niet iets passiefs. Een passieve luisteraar laat zich niet meenemen door het verhaal en dan zal het verhaal niets uitwerken. Luisteren is een zaak van overgave, waarin veel wordt gevraagd van en vervolgens gegeven aan wie goed luistert. Een verhaal dat betekenis meebrengt, zet de luisteraar aan het werk. Betekenis wil begrepen worden, betekenis wil steeds weer opnieuw ontvangen worden en het leven van iemand veroveren, betekenis wil uiteindelijk doorverteld worden. En als de vertelde betekenis de luisteraar niet bevalt, omdat ze hem confronteert met een heel ander beeld dan hij van zichzelf heeft, dan is er voor de luisteraar werk aan de winkel.

De predikant speelt in onze kerken bij het doorvertellen van de verhalen een cruciale rol. Dat doorvertellen gebeurt vooral in de zondagse verkondiging, maar ook in pastoraat, in catechese, leerhuizen en gespreksgroepen. In het pastoraat probeert een pastor in gesprek met anderen het leven te begrijpen met behulp van verhalen over God, uit bijbel en traditie en uit hedendaagse romans (Berthe Ploos!). Dat is precies waarin pastoraat zich onderscheidt van hulpverlening. Mensen van vandaag kunnen aanhaken bij die oude en nieuwe verhalen om het eigen leven beter te begrijpen en God in het eigen leven te ontdekken als bevrijdende macht. Zoals Schillebeeckx schreef over de eerste christenen: in het vertellen van de verhalen over Jezus, herleeft het verhaal van Jezus. In het luisterend en vertellend omgaan met de verhalen, verandert de gemeente zelf. De betekenis die in een verhaal (bijbel, roman) wordt gehoord, is een betekenis die werkelijkheid wil worden in het leven van nu. De onaangename confrontatie die de parabels van Jezus met zich meebrachten voor de luisteraars van toen, wordt vandaag opnieuw verteld als een pijnlijke vraag met betrekking tot ons leven en samenleven. Zo kan een oud verhaal het eigen verhaal van de gemeente van vandaag worden. Het verhaal breekt het leven van de luisteraar open en plaatst die luisteraar in een nieuwe, bredere context.

In de prediking van de kerk zullen dus ook regelmatig onleefbare waarheden naar voren komen. Mensen van vandaag die als deelnemers aan de tegenwoordige cultuur wellicht niet meer oog hebben voor het kwaad in de mens, kunnen in de zondagse prediking worden geconfronteerd met zeer kritische gedachten over de mens. Mensen van vandaag die menen dat de mens alles kan maken, inclusief de zin van zijn leven, kunnen in de kerk horen dat zin en betekenis allereerst als geschenk worden ontvangen. Zoals Berthe Ploos dat ontdekte dankzij het verhaal (het zelfportret) van Alice Neel, dat Berthe zelf weer spontaan in verband wist te brengen met Psalm 139.

Dat de predikant in de prediking wil aansluiten bij kerkgangers en hun leefwereld, betekent dus allerminst dat de leefwereld van de kerkgangers de norm is waar de verkondiging zich aan dient aan te passen. Die leefwereld is het klankbord dat een predikant terdege moet kennen. Maar de bijbelse verhalen bevatten een groot aantal inzichten die voor hedendaagse

luisteraars wel eens onleefbare waarheden zouden kunnen zijn, maar die juist daarom onmisbaar zijn voor een waarachtig menselijk bestaan. De kerken beschikken over een schat aan verhalen, uit bijbel en traditie, waarin de levenservaringen van vorige generaties worden verteld; hun zoektocht naar God en de wijze waarop zij Hem soms menen te hebben gevonden; hun worsteling met de vragen van goed en kwaad; hun pogingen zichzelf en het leven te begrijpen; hun inspanningen om met de dood in het reine te komen; hun vergissingen en uitglijders, maar ook hun waardevolle inzichten; hun dwaasheid en hun wijsheid. Het zou van oppervlakkigheid of van hoogmoed getuigen die schat aan verhalen ongebruikt te laten liggen; alsof wij het niet nodig hebben; alsof wij zelf het leven kunnen maken en zijn geheimen kunnen doorzien.

Als de kerken in staat zijn zich los te maken van het traditionele niveau van leerstellige verkondiging van het geloof, kunnen zij die schat aan verhalen volop gebruiken. Verhalen in plaats van dogma's. Het vereist een omslag in denken. Verhalen worden niet verteld vanwege de geloofsleer of de waarheden die zij bevatten. Verhalen worden verteld omdat ze ons helpen de kunst van het leven te leren. Ze worden verteld om de luisteraars gelegenheid te geven met hun eigen verhaal aan te haken. De meeste mensen gaan vandaag niet naar de kerk om geloofszekerheden of een moralistische boodschap te horen verkondigen, maar om te horen vertellen over de levenservaringen van anderen die zo herkenbaar zijn dat zij er zelf wijzer van kunnen worden.

Dat vraagt om verkondiging als open en uitnodigende vertelkunde.

van “uitleggen” naar “uitgelegd worden”

Dat alles vraagt niet weinig van de predikant. Bijbelverhalen worden door veel mensen vaak nog gezien als verhalen van en over mensen van vroeger. Eerder informatie over het leven van anderen dan zingeving van het eigen bestaan. Niet iedereen is op eigen kracht in staat de menselijke betekenis in die verhalen te ontdekken en niet iedereen beseft spontaan dat verhalen een waarde kunnen hebben die hen ver boven hun tijd van ontstaan uittilt. Precies daarvoor heeft een kerkelijke gemeente een theoloog in dienst.

De predikant kan alleen de rol van *hablador* vervullen als hij volop theoloog is. Dat betekent enerzijds indringend bezig zijn met de uitleg van de verhalen van vroeger, en anderzijds even indringend de mensen van vandaag en hun leefwereld proberen te begrijpen. Doel van de theologische arbeid is in de uitleg van de verhalen zo ver te komen, dat niet langer de predikant de verhalen uitlegt, maar dat de verhalen hem en de andere luisteraars uitleggen. Die omslag wordt bereikt op het moment dat de theoloog in zijn uitleggende arbeid zelf wordt aangesproken door het verhaal, zodanig dat hij die existentiële ervaring ook kan vertellen aan anderen. Een verhaal uitleggen doe je met de bedoeling uiteindelijk zelf uitgelegd te worden. Op dat moment gaat uitleg over in verkondiging. Het oude verhaal blijkt iets wezenlijks toe te voegen aan het leven van de huidige luisteraar. De voorbereidende theologische arbeid van exegese bereikt zijn doel in een verkondiging die vanuit het hart van het bijbelverhaal naar het hart van de huidige luisteraar gaat.

Prediking is dus op en top dialoog: een intensief gesprek tussen een oud verhaal en huidige luisteraars met daarbij als een soort bemiddelaar de predikant-*hablador*. Hij heeft als taak de gelovige van dienst te zijn die zich wil laten aanspreken door verhalen. Een preek “lukt” in de mate waarin hij werkelijk dialoog is en de kerkgangers kunnen zeggen: het was alsof die preek voor mij persoonlijk werd gehouden. De levensvragen die, blijkens de oude verhalen, de mensen eeuwen geleden bezig hielden, blijken de vragen van tegenwoordige mensen te zijn. En de wijze waarop mensen eeuwen geleden met die vragen in het reine probeerden te

komen, blijkt voor mensen van vandaag nog steeds relevant te zijn. Er zijn veel verschillen én er zijn veel raakvlakken tussen mensen van verschillende tijden; een predikant tracht ze te begrijpen.

De uitvoering van die rol vergt veel theologische arbeid. En zelfs filosofische arbeid. Het gaat om inzicht in de cruciale vragen waar mensen zich mee bezig houden om te kunnen (over)leven. Je moet die vragen kunnen herkennen in de verhalen van tegenwoordige mensen en in de verhalen uit vroeger tijden. Een predikant wijdt zich aan het lezen en verstaan van de bijbelse boeken, maar evenzeer van moderne literatuur, kranten, films en filosofie, aangezien daarin de eigen cultuur tot spreken komt.

De godsdienstpsycholoog Rein Nauta verwijt huidige predikanten dat zij deze theologische arbeid ontlopen. Ze houden zich het liefst bezig met activiteiten van organisatorische aard in de kerk, en daarnaast werpen ze zich graag op als hulpverleners, constateert hij. Maar ondertussen verwaarlozen zij hun eigenlijk werk: de theologie. Misschien is dit proces begrijpelijk. Toen het in de kerken nog vooral ging om geloofsleer, kon op grond daarvan gepredikt worden. De trechter van de kerkelijke leer verschafte de predikant de middelen om zijn verkondiging te doen. Het was in grote lijnen wel duidelijk wat de predikant moest prediken.

In onze tijd is het niet meer duidelijk wat geloof is en spreekt de vroegere kerkleer de meeste gelovigen niet meer aan. Geloven betekent vooral onderweg zijn in een permanente zoektocht. Dat maakt het voor de predikant niet gemakkelijker om aan verkondiging te doen. Vaak zal hij of zij een diepgaande ommekeer in zijn theologisch denken moeten maken. De overgang van prediking op grond van kerkelijke leer en een verondersteld geloof, naar prediking als het vervlechten van verhalen.

De reflex die Nauta in zijn onderzoeken bij veel predikanten ziet, is dat zij die theologische ommekeer niet maken, maar hun heil zoeken in taken die niet direct tot het arbeidsveld van een theoloog behoren.

Een predikant is in de eerste plaats theoloog en zijn werk moet daarom vooral theologisch van aard zijn. Dat inzicht deel ik met Nauta. Alle andere taken die hij er bij neemt zijn secundair en behoren niet tot zijn competenties. Veel werk dat in de kerken gebeuren moet, kan de predikant zelfs beter aan deskundige anderen overlaten. En voor ernstige problemen van psychologische aard, relatie- en gezinsproblemen die hij in het pastoraat tegenkomt, doet hij er goed aan mensen tijdig te verwijzen naar relevante hulpverleners.

Het belangrijkste werk dat hij als predikant kan doen is mensen helpen het verhaal over God door te vertellen in hun eigen leven en als een zinvol verhaal in de eigen context te ontdekken. Gods heilzame aanwezigheid, verteld in oude en nieuwe verhalen, ontdekken in het eigen leven. De eigen ervaring van Gods heil als verhaal toevoegen aan de schat van ervaringsverhalen die reeds bestaat. Wil de predikant die arbeid goed doen, dan zal hij inderdaad volop theoloog moeten zijn.

leerschool voor het leven

Nauta bedoelt met zijn kritische observaties de kerk en haar voorgangers nadrukkelijk op de eigenheid en de sterke kant van de kerk te wijzen. De kracht van de kerk ligt in haar godsdienstige bijzonderheid. En als de kerk wil overleven en iets te bieden wil hebben, dan moet zij die eigenheid in al haar activiteiten laten uitkomen. Het gaat in de kerk “ergens” over en het gaat “ergens” om. Hoe belangrijk de kerk ook mag zijn als gemeenschap, zij is er niet alleen voor de gezelligheid. Als een aangenaam gemeenschapsleven het doel wordt, kan

terecht kritisch van “vergezelliging” (Dekker) worden gesproken. De kerk is een gekwalificeerde gemeenschap; haar bestaansreden ligt in het vertellen van de verhalen uit bijbel en traditie, zodanig dat het levensverhaal van tegenwoordige mensen vervlochten kan raken met die oude verhalen en daardoor aan betekenis kan winnen.

De verhalen van bijbel en traditie kunnen voor mensen van vandaag nog even bemoedigend, confronterend, vernieuwend, verhelderend en zingend zijn als voor vroegere generaties. Ze verdienen het te worden doorverteld, en te worden uitgebeeld in rituelen en vooral in het echte leven.

Leo Vroman eindigt zijn gedicht “Vrede” met de regels:

Kom vanavond met verhalen
hoe de oorlog is verdwenen,
en herhaal ze honderd malen:
alle malen zal ik wenen.

Mensen raken niet uitgekeken op de kerk omdat de kerk de oude verhalen te vaak zou herhalen.

De verhalen die de kerk kent, zijn te sterk om ooit te vervelen. Je kunt ze 1001 dagen en nachten herhalen. Ze zullen de mensen steeds weer in het hart raken en in beweging kunnen brengen; ze blijven inspireren, schokken en bemoedigen. Alle malen dat je ze hoort, kun je wenen.

Mensen raken op de kerk uitgekeken als de oude verhalen niet goed worden verteld. Als de verhalen worden versmald tot geloofsleer; als ze worden afgevlakt tot moralistische of vrome vertelsels.

Laat de kerk haar verhalen honderd malen herhalen. Dan kan zij leerschool voor het leven zijn.

6 LEERSCHOOL VOOR HET LEVEN

Enkele conclusies

1 een kerk vrij van dwang

De verschuivingen in de wijze waarop mensen met levensvragen omgaan, zijn ook aan het christelijk geloof niet voorbij gegaan. Mensen zijn in geloof en leefwijze veranderd en veranderlijk geworden. De kerken zullen er rekening mee moeten houden dat kerkleden niet meer te herkennen zijn aan een welomschreven geloof en bijbehorende gedragscode. Het staat niet meer vast wat geloof en wat kerkelijke gedrag is, en dus ook niet wat gedrag op de rand van de kerk zou zijn. Wie zou dat ook moeten en kunnen bepalen!?

Christelijk geloof en andere vormen van religiositeit zijn vandaag post-dogmatisch van aard. Het gaat niet om leer maar om beleving; niet om het kennen van een gegeven waarheid maar om het zoeken naar sporen van waarheid. In plaats van de leerdwang en dogmatische beschouwingen van vroeger is vrijheid en verscheidenheid gekomen. Daarbinnen is ruimte voor nieuwe vormen van geloof, die zich kunnen uiten in nieuwe inzichten en nieuwe (of nieuw ontdekte) rituele vormen.

Voor kerkleiding en voor predikanten is dit een belangrijk gegeven. Zij zullen moeten werken aan de kerk als vrije en open ruimte waar mensen met oude en nieuwe geloofsvormen terecht kunnen, zonder dat leerdwang op hen wordt uitgeoefend.

We kunnen deze verschuiving naar een post-dogmatisch geloof zien als de winst van onze tijd. Geloof kan immers alleen maar ontstaan en groeien in vrijheid. En kerkelijke leer, zo leert ons een lange geschiedenis, mondt vroeg of laat altijd weer uit in dwang.

2 verhalen en rituelen

De wijsheid van vandaag is eenzijdig zoals de wijsheid van elk historisch moment dat is. Zij heeft daarom voortdurend tegenspraak en correctie vanuit de inzichten van andere tijden en culturen. De kerk kan daarin een belangrijke bemiddelende rol spelen. Zij kent een schat aan verhalen en rituelen waarin de levenservaringen van vele generaties doorklinken. Onze eigen zoektocht naar een menselijk leven en een menselijke wereld, kan geïnspireerd en gevoed worden door de inzichten van vroeger.

De kerk moet daarom de verhalen uit bijbel en traditie blijven vertellen. Het vervlechten van die verhalen met de eigen levensverhalen van tegenwoordige mensen blijft de grote uitdaging waar vooral predikanten werk van dienen te maken. Verhalen die ons het leven helpen leven, mogen dankbaar overdacht en gevierd worden.

3 veranderde verkondiging

De predikant-theoloog zal (in verkondiging, gespreksgroepen, pastoraat) moeten aansluiten bij de zoekende houding van de gesprekspartners. Hij zal steeds weer vanaf het begin samen met anderen moeten ontdekken hoe geloof wordt opgebouwd vanuit menselijke ervaringen. Dat dient het uitgangspunt te zijn voor de omgang met bijbelverhalen en voor de verkondiging. In die zin dient verkondiging (en alle kerkelijke taal) laagdrempelig te zijn: het kan niet bij alle gesprekspartners of luisteraars een reeds bestaand geloof veronderstellen, maar dient aan te knopen bij een zoekende instelling met betrekking tot vragen rond het menselijk bestaan. De theologische doordinking wil helpen in verhalen en rituelen aan te sluiten bij de zoektocht naar menselijkheid, die uiteindelijk de zoektocht is van alle tijden, ook van de onze.

4 geloofsgesprek

De kerk is een gemeenschap op grond van een traditie waarin mensen vertellen hoe zij Gods nabijheid of soms juist zijn afwezigheid ervaren en wat dat met hun leven doet. In verkondiging, in gesprekken en in het pastoraat rusten mensen elkaar toe om het eigen leven en de wereld te kunnen zien vanuit het verhaal over Gods liefde.

De wederzijdse toerusting voor geloof en leven, kan worden gezien als de kernactiviteit van een geloofsgemeenschap. Een kerkenraad behoort stimulerend op te treden als het gaat om het organiseren van geloofsgesprekken binnen de gemeente. Bij wederzijdse vorming en toerusting gaat het om de verdieping van het geloof door middel van gesprekken, met behulp van een inhoudelijke, theologische inbreng. De verhalen uit bijbel en traditie blijven een bron van inspiratie voor dergelijke gesprekken.

5 maatschappelijke betrokkenheid

De kerk is de laatste decennia in bepaalde mate teruggedrongen of heeft zich laten terugdringen uit het maatschappelijk leven. De maatschappelijke en politieke betrokkenheid van de kerk is echter blijvend en moet ook vandaag een plaats krijgen. Het is de moeite waard te zoeken naar adequate vormen om dat maatschappelijk engagement uit te drukken.

Allereerste punt van discussie daarbij is waaruit dat engagement precies kan bestaan. Een kerk die meent de ware leer te hebben en dus te kunnen verkondigen, zal ook ten aanzien van maatschappelijke en politieke zaken gemakkelijk het laatste woord opeisen. Maar dat is de kerk van vroeger die zichzelf zag als hoedster van de waarheid. Een kerk die daarentegen een leerschool voor het leven wil zijn, zal het niet zoeken in krasse uitspraken. Zij zal een plaats van gemeenschappelijk beraad willen zijn, ook als het gaat om maatschappelijke en politieke kwesties.

Als voorbeeld van maatschappelijke betrokkenheid zijn in een vorig hoofdstuk de vroegere bid- en dankdagen voor gewas en arbeid genoemd. Het was de vorm van de traditie om recht te doen aan de maatschappelijke verantwoordelijkheid van de kerk. Vandaag kan de kerk haar betrokkenheid gestalte geven niet alleen in kerkdiensten maar ook door middel van discussiebijeenkomsten over relevante onderwerpen. Een kerkenraad kan hier beleid van maken vanuit de overtuiging dat de kerk aanwezig dient te zijn in de omringende maatschappij en vanuit de gedachte dat de kerk een eigen rol kan vervullen in het maatschappelijke beraad over allerlei zaken. Beter dan politieke partijen kan de kerk immers de ruimte zijn waar beraad en overleg tot stand komt dat is gevrijwaard van allerlei machtskwesties. Als “herrschaftsfreie” dialoog ergens mogelijk is, dan zou dat in de kerk moeten zijn.

6 kerk als leerschool voor het leven

Ik concludeer in feite dat de kerk bij alle ontwikkelingen die zich voordoen in onze cultuur, zichzelf moet leren zijn. In die zin dat de kerk een duidelijk besef dient te ontwikkelen van haar identiteit. Een kerkelijke gemeenschap doet er goed aan heel bewust om te gaan met de rijkdom uit bijbel en traditie; ze doet er ook goed aan in dat opzicht een bepaald zelfrespect te ontwikkelen, sterker dan kerken en gelovigen tegenwoordig vaak tonen. Temidden van alles wat zich voordoet op het gebied van religiositeit en spiritualiteit, slaan de kerken geen slecht figuur. Integendeel. Waar is op de markt van godsdienst en geloof zo'n rijkdom aan verhalen en rituelen te vinden? Haar rijke en lange traditie beschermt de kerk tegen een spiritualiteit die alleen maar bestaat als bevestiging van wat mensen in een bepaalde tijd graag willen beleven en ervaren. Oppervlakkigheid is geen optie voor wie bijbel en traditie serieus wil nemen.

Meer dan waar ook kunnen mensen in de kerk een spiritualiteit vinden die hen niet alleen bevestigt in hun bestaan, maar die ook in staat is hen tegen te spreken in hun valse zekerheden en dubieuze gevoelens.

De verhalen uit bijbel en traditie vertellen over de mens en zijn zoektocht naar menselijkheid; hoe hij er soms in slaagt zicht te krijgen op ware menselijkheid, en hoe hij andere keren in die zoektocht juist vreselijk verdwaalt; hoe hij zijn dankbaarheid voor het leven en de wereld uit in lofzangen aan God, maar ook hoe hij andere keren de wereld en de andere mensen egoïstisch probeert te gebruiken voor eigen doelen; hoe hij God ervaart in eigen leven en in de wereld en hoe die geloofservaring hem aanzet tot een verantwoordelijk bestaan; hoe hij soms meent God helemaal kwijt te zijn, maar ook hoe hij steeds weer door God gevonden wordt. Verhalen die met elkaar een leerschool in levenskunst vormen. Verhalen die er om vragen honderd malen herhaald te worden en evenzo vele keren gevierd en uitgebeeld in dichterlijke beelden.

Als de kerk die rijkdom maar ziet; als zij maar zelfbewust met die rijkdom weet om te gaan en als zij vooral maar in staat is die verhalen goed te presenteren aan mensen van vandaag. Niet dogmatisch en exclusief, maar creatief en uitnodigend. Dan kan zij een leerschool zijn voor menselijke levenskunst. Aan een dergelijke leerschool zal altijd behoefte blijven.

7 LITERATUUR

- Ankersmit F (red), Op verhaal komen. Over narrativiteit in de mens- en cultuurwetenschappen. Kok Agora Kampen, 1990
- Bernts T, Dekker G, de Hart J, God in Nederland 1996-2006. Uitgeverij Ten Have 2007
- Boey K (red), Om de waarheid te zeggen. Opstellen over filosofie en literatuur. Aangeboden aan A. Peperzak. Kok Agora Kampen, 1992
- Borgman E, Metamorfosen. Over religie en moderne cultuur. Uitg Klement, Kampen 2003
- Borgman E e.a., Hunkering naar heelheid. Over nieuwe religiositeit in Nederland. Uitg Damon 2003
- Dekker G en Gäbler KU (red), Secularisatie in theologisch perspectief. Kok Kampen 1988
- Dekker G en Stoffels HC, Godsdienst en samenleving. Een introductie in de godsdienstsociologie. Kok Kampen 2001
- Dekker G, Het zout der aarde. Bonhoeffers visie op de kerk. Ten Have, Baarn 2003
- Dekker G, Hoe lang houden we onszelf nog voor de gek? Over de WRR-verkenning Geloven in het publieke domein. In: *Religie & Samenleving* 2 (2007) 45-54
- Donk WBHJ van de, Jonkers AP, Kronjee GJ en Plum RJJM (red), Geloven in het publieke domein. Verkenningen van een dubbele transformatie. WRR-verkenning. Amsterdam University Press, Amsterdam 2006
- Goegebuure JL, Het mythisch substraat. Verhaalpatronen in de Nederlandse literatuur van de twintigste eeuw. Inaugurele oratie, Universiteit Leiden, 2006
- Harskamp A van, Het nieuwe religieuze verlangen. Uitgeverij Kok Kampen 2000
- Heumakers A, Onleefbare waarheden. Drie lezingen over literatuur en literaire kritiek. Uitgeverij de Prom, Baarn 1990
- Jansen Th, (red), De lezer als burger. Over literatuur en ethiek. Kok Agora, Kampen 1994
- Kevers P en J Maex (red), Toekomst voor verhalen en rituelen? VBS Leuven 2004
- Kuitert HM en Berendsen D, In: *Theologisch Debat*, dec 2005, mrt en juni 2006
- Kuitert HM (red), In stukken en brokken. Godsdienst en levensbeschouwing in een postmoderne tijd. Ten Have, Baarn 1995
- Kuitert HM, Over religie. Aan de liefhebbers onder haar beoefenaars. Ten Have Baarn, 2000

- Kuitert HM, Voor een tijd een plaats van God. Een karakteristiek van de mens. Ten Have Baarn, 2002
- Lascaris A (red), Langs de kramen van het geluk. Heil zoeken in deze tijd. Uitg Meinema Zoetermeer 2000
- Loose DAA, Robinson redt het niet. Dialoog en ethiek. In: WFCM Derkse (red), Denken als dialoog. Kok Agora Kampen, 1994, 35-57
- Martel Y, Het leven van Pi. Uitgeverij Bert Bakker, Amsterdam 2003
- Meinkema H, De heiligwording van Berthe Ploos. Uitgeverij Contact, Amsterdam/ Antwerpen 2007
- Melis K, Geen weg meer terug. Een geloofsbelijdenis. Uitgeverij Ten Have Baarn, 2002
- Meijer PWM de, e.a., Verhaal en relaas. Uitgeverij Coutinho, Muiderberg 1988
- Nauta R, Paradoxaal leiderschap. Uitgeverij Valkhof Pers, Nijmegen 2006
- Nooteboom C, De omweg naar Santiago. Uitgeverij Atlas, Amsterdam/ Antwerpen 1992
- Oegema J, De toekomst der religie is begonnen. In: *Trouw*, 19 maart 2005
- Okri B, Een vorm van vrijheid. Essays. Van Gennep Amsterdam, 1997
- Sengers E (red), The Dutch and their gods. Secularization and the transformation of religion in the Netherlands since 1950. Uitgeverij Verloren, Hilversum 2005
- Schillebeeckx E, Jezus, het verhaal van een levende. Uitgeverij Nelissen Bloemendaal, 1975
- Vargas Llosa M, Het woord van de verteller. Meulenhoff A'dam, 1989
- Vargas Llosa M, Het feest van de bok. Meulenhoff A'dam, 2004
- Vos M de, De poëzie van het geloof, in: E Drayer e.a. Met of zonder God. De onmisbaarheid van religie. Uitgeverij Ten Have, Kampen 2006, 73-88
- Vos M de, in: M Brinkman en HW Vijver (red), Kuitert: zijn God. Uitgeverij Ten Have, Kampen 2004
- Vos M de, Nieuwe religieuze bewegingen en de publieke opinie, in: *Hunkering naar heelheid*.